

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAIM ÜNİVERSİTESİ

İSLÂM'IN HEDEFLERİ İŞİĞİNDA İSLÂM KALKINMA VİZYONU

Dr. Muhammad Umer Chapra^a

Çeviren

Mustafa Çakır^b, Adem Esen^c

---

^a Araştırma Danışmanı, İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (IRTI), İslam Kalkınma Bankası (IDB), Cidde, Suudi Arabistan.

^b Araştırmacı, Uluslararası İslam Ekonomi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. e-posta: mustafa.cakir@iszu.edu.tr

^c İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. e-posta: ademesen@iszu.edu.tr

İslam Kalkınma Bankası (IDB)
İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (IRTI)
Yayın No (ISBN): 978-9960-32-175-2

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Yayın No:5
Uluslararası İslam Ekonomi ve Finans Uygulama ve Araştırma Merkezi (IRCIEF)
Serisi:1
ISBN: 978-605-62038-3-1

“The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid al-Shariah,
IRTI, First edition 1429 h./ 2008 m. Jeddah
Er-Ru'yet'ül-İslamiyye li't-Tenmiye fi Dav'i Makasid'îş-Şeria. Arapça terceme:
Mahmud Ahmed Mehdi. Cidde 1432 h./ 2011 m. Birinci baskı, Cidde.”

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

Halkalı-Küçükçekmece/İSTANBUL
Tel: 0212 692 96 00 Faks: 0212 693 82 29
www.iszu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	6
GİRİŞ	8
1 İSLAM'IN TEMEL HEDEFLERİ	11
1.1 Beşer Nefsinin Takviyesi/Güçlendirilmesi	15
a. <i>Saygınlık, kendine saygı, insani kardeşlik ve toplumsal eşitlik .....</i>	<i>16</i>
b. <i>Adalet.....</i>	<i>21</i>
c. <i>Manevi ve ahlaki yükselme .....</i>	<i>24</i>
d. <i>Can, mal ve namus güvenliği .....</i>	<i>24</i>
e. <i>Özgürlük .....</i>	<i>25</i>
f. <i>Eğitim .....</i>	<i>27</i>
g. <i>İyi yönetim .....</i>	<i>27</i>
h. <i>Fakirlikle mücadele ve ihtiyaçların giderilmesi.....</i>	<i>28</i>
i. <i>İstihdam fırsatı ve meslek edinme .....</i>	<i>31</i>
j. <i>Gelir ve servetin adil dağılımı.....</i>	<i>33</i>
k. <i>Evlilik ve düzgün aile hayatı .....</i>	<i>34</i>
l. <i>Aile ve sosyal dayanışma.....</i>	<i>35</i>
m. <i>Suçların ve kuralsızlığın azaltılması .....</i>	<i>36</i>
n. <i>Zihinsel huzur ve mutluluk .....</i>	<i>36</i>
2 İNANCIN, AKLIN, NESLİN VE SERVETİN GELİŞTİRİLMESİ.....	36
2.1 İnançın (Dinin) Güçlendirilmesi	37
a. <i>Dünya görüşü .....</i>	<i>37</i>
b. <i>Değerler.....</i>	<i>38</i>
c. <i>Motivasyon (güdüleme) .....</i>	<i>40</i>
d. <i>Eğitim .....</i>	<i>42</i>

e. Doğruluk, aile ve sosyal dayanışma için çevrenin etkinleştirilmesi	43
2.2 Devletin Rolü.....	45
2.3 Aklın Güçlendirilmesi	47
a. Ayetleri ve hadisleri yorumlamada amaçlara odaklanma	48
b. Yüksek düzeyli dini ve ilmi öğretim ihtiyacı	50
a. Diğer ihtiyaçlar	52
2.4 Neslin Güçlendirilmesi	52
a. Ahlaki gelişim	52
b. Düzgün yetiştirme ve aile bütünlüğü	53
c. Fikri gelişim	54
d. İhtiyaçların giderilmesi ve sağlıklı bir çevre	54
e. Korku, çatışma, güvensizlik ve borç ödeme yükünden uzak olma.....	56
2.5 Servetin (Malın) Geliştirilmesi ve Yaygınlaştırılması.....	56
3 SONUÇ	61
KAYNAKÇA	63

ŞEKİLLER

Şekil 1. İslam'ın temel hedefleri	16
Şekil 2. Beşer nefsinin güçlendirilmesi.....	19
Şekil 3. İnancın güçlendirilmesi.....	41
Şekil 4. Aklın güçlendirilmesi.....	51
Şekil 5. Neslin güçlendirilmesi	55
Şekil 6. Servetin (malın) geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması	60
Şekil 7. İslam esaslarının ışığında insan refahı	61

TAKDİM

Ülkemizde İktisat öğretimi ve bu konudaki literatür konvansiyonel özellikte olup İslam ekonomisi ile ilgili çalışmalar sınırlı derecededir. Sabahattin Zaim denilince muhakkak ki çalışma ekonomisi yanında daha çok Türkiye’de İslam iktisadının öncüsü olan iktisatçı akla gelmektedir. Akademik ömrünü İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde araştırma yapmak ve öğrenci yetiştirmekle geçiren Sabahattin Zaim hocamız aynı zamanda pek çok vakıf ve dernekle sivil toplum örgütünde çalışmasını yaparken İslam İktisadı alanında eserler vermiş ve bu alanda pek çok doktora ve yüksek lisans tezinin hazırlanmasına vesile olmuştur. Bu özelliğinden dolayı İslam Kalkınma Bankası 1992 yılında İslam Ekonomi Ödülü’nü kendisine vermiştir. Sabahattin Zaim hocamızın büyük bir şevkle hizmet ettiği İlim Yayma Cemiyeti ve İlim Yayma Vakfı, kurduğu üniversiteye kendi ismini vermekle de aslında daha büyük bir ödül vermiş olmaktadır.

İşte İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi hem kurucu vakıf olan İlim Yayma Vakfı’nın hem de merhum hocamızın önem verdiği İslam Ekonomisi konusunda Türkiye’de öncü bir adım atarak Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finans Uygulama ve Araştırma Merkezini kurmuştur. Yine Üniversitenin İşletme Lisans öğretimine öğrenci aldığı ikinci yılında, hocamızın büyük emekleri olan özel finans kurumları yani katılım bankacılığı alanında yüksek lisans programı açmıştır. Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı adını taşıyan bu program ülkemizde faizsiz bankacılık ve finans konusunda da bir ilktir.

İslam iktisadı çalışmalarına öncülük eden değerli M. Umer Chapra'yı 2013 yılı Şubat ayında Cidde'de İslam Kalkınma Bankası (IDB) IRTI'da ziyaret ettiğimde elinizdeki bu çalışmanın aslını yani İngilizce ve Arapça nüshalarını bana hediye etmiş ve Türkçe'ye çevirme iznini vermiştir. Çeviri bu iki nüshadan faydalanılarak Mustafa Çakır'la birlikte yapılmıştır.

Muhterem Chapra'yla tanışmamız daha öncelere dayanmaktadır. Rahmetli Sabahattin Zaim hocamız vasıtasıyla tanışmamızdan sonra onun *Islam and Economic Development* adlı kitabını İslam ve Ekonomik Kalkınma adıyla Türkçeye çevirmiştim (Cantaş yayınları, İstanbul).

Bu çalışmanın İslam iktisadı çalışmalarında faydalı olması dileğiyle...

Prof. Dr. Adem Esen
Rektör

GİRİŞ

Tüm İslami öğretilerin nihai amacı insanlık için bir rahmet olmasıdır. Hz. Peygamberin (sav) bu dünyaya gönderilmesinin temel amacı budur (Enbiya, 21/107).¹ Bu hedefi gerçekleştirmenin zorunlu yollarından birisi yeryüzünde yaşayan tüm insanların ırk, renk, yaş, cinsiyet veya milliyetlerine bakmaksızın, felâhı (kurtuluş) yani gerçek refahı teşvik etmesidir.² Felâh kelimesi ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de 40 yerde ve onla aynı anlama gelen feyiz (manevi haz) ve türevleri de Kur'an-ı Kerim'de 29 yerde kullanılmıştır. Bu aynı zamanda günde beş kez insanları kurtuluşa çağırın ezanın, İslami dünya görüşünde önemini göstermektedir.

Burada felâhın yalnızca İslam'ın değil, tüm toplumların hedefi olduğu söylenebilir. Bu kesinlikle doğrudur. Dünyadaki tüm toplumlar arasında gelişmenin temel amacının insanın refahını sağlamak olduğu görüşünde neredeyse bir ihtilaf görülmemektedir. Bununla birlikte, gerçek refahı nelerin oluşturduğu ve bu refahı gerçekleştirmek için takip edilecek strateji ve bunun sürdürülmesi hakkında ciddi görüş ayrılıkları vardır. Eğer bütün dinlerin asli

---

¹ Kur'an'da kullanılan kelime *Rahmeten Lil Âlemin*. *Âlemin* kelimesi müfessirler tarafından farklı anlamlarda, yorumlanmıştır. Onların yorumları evrende olan her şeyi Allah'ın yarattığı geniş anlamdan dünya gezegeni üzerindeki her şeyi (insanlar, hayvanlar, kuşlar, böcekler ve tüm fiziksel çevre) içeren en dar anlamda farklılık göstermektedir (Kurtubi, *Jami' Bayan al-İlm wa Fadluhu*, 1952, Cilt 1, s. 138). Burada "insanlık" (cinsi) kelimesini, çevrenin korunması olmadan insanlığın refahının mümkün olmadığını varsayarak kullandım.

² Bu İslami mesajın evrenselliğinin önemli bir yönüdür. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buyurulduğu üzere Peygamberimiz (sav) belli bir gruba değil tüm insanlığa gönderildi (Araf, 7/158 ve Sebe, 34/28).

vizyonu kendi toplumlarının dünya görüşlerindeki hâkimiyeti devam etmiş olsaydı, bu farklılık olmayabilirdi.³ Ancak, bu vizyon zamanla tahrif edilmiştir. Ayrıca, 17. ve 18. yüzyıllarda *Aydınlanma Hareketinin* laik ve materyalist dünya görüşü dünyadaki hemen hemen tüm toplumları farklı derecelerde etkilemiştir. Sonuç olarak, gelişmenin ana ölçüsü olan gelir ve servette artış olmuştur. Bu, gerçekten insanın refahının fark edilebilir düzeyde arttığı ve yalnızca gelir ve servetteki artıştan sürdürüldüğü ve insan kişiliğinin sadece maddi ihtiyaçlarının tatmini olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Din âlimlerinin yanı sıra ahlâk felsefecileri ve modern akademisyenlerin birçoğu gelir ve servetteki artış ile refahın belirlenmesini sorguluyor.⁴ Onlar refahın manevi ve maddi olmayan içeriklerini de vurgulamışlardır.

Bilimsel araştırmalar da maneviyat pahasına maddi içerikli refahın üzerine aşırı vurgu yapılmasına olumsuz cevap vermiştir. Bunun nedeni, İkinci Dünya Savaşından bu yana birçok ülkede reel gelirin önemli ölçüde artmasına rağmen, bu ülkelerin halklarının öznel ifadelerinde insani felâhın sabit kalmayıp bilakis azaldığı görülmektedir.⁵ Bunun nedeni, mutluluğun yüksek gelir ile pozitif ilişkisinin ancak temel biyolojik ihtiyaçların karşılandığı seviyeye kadar

---

³ Kur'an açıkça bildiriyor: “Her kavim için de bir yol gösteren vardır” (Rad, 13/7) ve “Sana ancak, senden önceki peygamberlere söylenenler söylenmektedir” (Fussilet, 41/43). Bu ayetler yalnızca dinin dünya hakkındaki esaslarını ifade eder. Yer ve zamana bağlı olarak değişen koşullar altında bazı ayrıntılarda değişiklikler olmuştur.

⁴ Hausman ve McPherson, 1993, s. 693.

⁵ Easterlin, 2001, s. 472. Ayrıca bakınız (bkz): Easterlin, 1974 ve 1995; Oswald, 1997; Blanchflower ve Oswald, 2004; Diener ve Oishi, 2000 ve Kerry, 1999.

olmasındandır.⁶ Bunun ötesinde, refahı artırmak için diğer bazı zaruri ihtiyaçlar gerekmedikçe memnuniyetlik/hoşnutluk aynı kalır.

Peki, diğer zorunlu ihtiyaçlar nelerdir? Bu ihtiyaçların çoğu, özellikleri gereği maddi olmayan ruhi ihtiyaçlardır. Bunların doyumları gelirin artışıyla olmaz. Yalnız servetin öneminde ısrar edilirse bu ihtiyaçların doyumuna zarar verilebilir. İktisatçılar ise genellikle bu tür tartışmalardan uzak durma eğiliminde olmuşlardır. Bunun başlıca nedeni maddi olmayan manevi ihtiyaçların değer yargıları içermesi ve ölçülebilir olmamasıdır. Yine de onlar önemlidir ve göz ardı edilemez.

İnsanın refahını gerçekleştirmek için bu maddi olmayan manevi ihtiyaçların en önemlilerinden biri zihinsel huzur (akli saadet) ve mutluluktur (saadet) ki, bunlar mutlaka gelir ve servetteki artış ile elde edilmeyebilir. Zihinsel huzur ve mutluluk da, diğer ihtiyaçların tatminini gerektirir. Adalet ve beşeri kardeşlik bunların en önemlileri arasındadır. Bunlar da tüm bireylerin ırk, renk, yaş, cinsiyet veya uyruklarına bakılmaksızın haysiyet ve saygı ile değerlendirilme ve gelişmenin/kalkınmanın meyvesinin herkes tarafından eşit bir şekilde paylaşılması talebidir. Aynı derecede önemli olan manevi ve ahlaki yükselme sadece adaletin gerçekleşmesi için bir sıçrama tahtası olarak değil, aynı zamanda diğer bütün ihtiyaçların yerine getirilmesi için hizmet verirler. Sürdürülebilir refah için aynı derecede önemli ve genel olarak kabul görmüş bazı ihtiyaçlar şunlardır: Can, mal ve namus güvenliği, bireysel özgürlük, maddi ve manevi eğitim, evlilik ve çocukların güzel yetiştirilmesi, aile ve sosyal dayanışma ve

---

⁶ Bunlar, diğerlerinin yanı sıra, şunları içerir: yararlı gıda, temiz su, yeterli giyim, temel ekipmanlara sahip sağlıklı ve rahat ev, sağlık, ulaşım, eğitim, temiz ve sağlıklı bir çevre.

suç, gerilim ve kurlsızlığın en aza indirilmesi. Bunlardan bazıları yeni kalkınma değlerler dizisi içerisinde tanınmış olmasına rağmen, bunların hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan gerekli manevi temelli olanlar yeterli derecede önem kazanmamıştır. Tüm bu ihtiyaçların yeterliliği sağlanmadan bir toplumun uzun vadeli kalkınmayı sürdürmesi mümkün olmayabilir.

İslam, kalkınma yoluyla insanın temel ihtiyaçların karşılanması için gelir ve servetteki artışın gerekli olduğunun yanı sıra gelir ve servetin adaletli bir şekilde dağılımının gerçekleşmesini kabul ederken, onun insan refahı için kapsamlı vizyonunu yeterli görmez. Aynı zamanda, yalnızca gerçek refahını sağlamak için değil, uzun vadede ekonomik kalkınmayı sürdürmek için de hem manevi hem de maddi olmayan ihtiyaçları karşılamak gereklidir. Eğer tüm bu ihtiyaçlar karşılanmaz ise, refahta sapma olur, bu da nihayetinde toplumun ve medeniyetin gerilemesine yol açar. Tüm bu ihtiyaçların sağlanması insanın temel hakkıdır ve bu da İslam literatüründe İslam'ın temel hedefleri (*maqāsid al-Sharī'ah*) altında İslam'ın amaçları ele alınmıştır. Bu çalışmada İslam'ın bu temel hedefleri veya amaçları nelerdir, bunların etkileri/sonuçları nelerdir ve ne şekilde/hangi yolla insan refahının gerçekten gelişmesine yardımcı olabilecek sorular açıklanmaya çalışılacaktır.

1 İSLAM'IN TEMEL HEDEFLERİ

İslam'ın temel hedefleri ya doğrudan Kur'an ve Sünnette belirtilmiş ya da âlimler (bilginler) bu hedefleri Kur'an ve Sünnetten elde etmişlerdir.⁷ Bunların

---

⁷ İslam'ın temel hedeflerinin en önemli temsilcilerinden bazıları şunlardır: Ebu Mansur el-Maturidi (ö. 333/945); el-Şashi (ö. 365/975); Ebu Bekir Bakıllani (ö. 403/1012); İmamü'l-Harameyn el-Cüveyni (ö. 478/1085); Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505/111); Fahreddin Razi (ö.

hepsi, hemen hemen tüm hukukçular tarafından tüm insanların çıkarlarına hizmet etmek ve onları zarardan kurtarmak olarak tanınan İslam'ın amaçlarını ele almışlardır.⁸ Hicri beşinci yüzyılda çok önemli ve saygın bir ıslahatçı olan İmam Ebu Hamid el-Gazali (ö. 505 h/1111 m)⁹ İslam hukukunun temel esaslarını beş ana kategoriye ayırarak şöyle sınıflandırır:

“İslam bu beş esası koruyarak refahın artırılmasını teşvik eder. Bu beş esas, inançların (*din*), nefislerin (*nafs*), akılların (*aql*), nesillerin (*nasl*) ve malların (*mal*) korunmasıdır. Bu esasların korumasını içeren her ne varsa o maslahattır, bunlara zarar veren şeyler ise mefsedettir, bunun giderilmesi de maslahattır.”¹⁰

Yukarıdaki alıntıda, Gazali beş temel esasın korunması konusuna büyük önem vermiştir: inanç (*din*), nefis (*nafs*), akıl (*aql*), nesil (*nasl*) ve mal (*mal*). İmam Ebu İshak el-Şatibi (ö. 790 h/1388 m) de, Gazali'den üç asır sonra yazısında, Gazali'nin tablosunu benimsemiştir. Bunlar, sadece insan haklarını yükselterek insanların refahının sağlanmasına değil, bununla birlikte tüm insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik amaçlardır. Kur'an ve Sünnette belirtilen veya

---

606/1209); Seyfuddin el-Amidi (ö. 631/1234); İzzeddin Bin Abdüsselam (ö. 660/1252); İbn-i Teymiye (ö. 728/1327); İmam el-Şatibi (ö. 790/1388) ve İbn-i Aşur (ö. 1393/1973). Bunların son zamanlardaki tartışmaları için bakınız: Reysuni, 1992; İbn-i al-Khojah, 2004; Hadimi, 2005 ve Awdah, 2006.

⁸ Bu, bütün hukukçular tarafından istisnasız kabul edilir. Örneğin, bakınız: İzzeddin (ö. 660/1252), (tarih yok, bundan sonra, n.d.), Cilt 1, s. 3-8; İbn-i Aşur (ö. 1393/1973), 2001, s. 274 ve 299 ve Nedvi, 2000, Cilt 1, s. 480.

⁹ Bu yazıda verilen tüm ölüm tarihleri önce Hicri (h) yılı sonra Miladi (m) yılı göstermektedir.

¹⁰ Gazali, *el-Mustasfa*, 1937, Cilt 1, s. 139-40; Şatibi (ö. 790/1388), n.d., Cilt 1, s. 38 ve Cilt 3, s. 46-7.

farklı bilim adamları tarafından bu iki kaynaktan istinbat edilen birçok esaslar da vardır. Bu nedenle, bu beş temel esas (*al-asliyyah*) olarak kabul edilebilir iken, diğerleri bu esasların bağlantıları/sonuçları (*tâbi'ah*) olarak kabul edilebilirler. Bu tabi maksatların gerçekleşmesinden kaçınmak mümkün değildir. Nitekim asli maksatların bunlar olmadan imkânsız olabilir. Genel kabul görmüş bir fıkıh ilkesi, temel esaslar gibi aynı hukuki statüye sahip olma anlamına gelmeleridir (*wasâ'il*). Buna göre, iyi bilinen fıkhi bir kural (*al-qa'idah al-fiqhiyyah*) "*bağlayıcılığı olmayan bir şeyin yerine getirilememesi de bağlayıcıdır*" olduğunu öngörmektedir¹¹ Bu maksatların bazıları kısa vadede diğerlerine göre daha az önemli olabilir. Bununla birlikte, uzun vadede onların hepsi önemlidir ve onların gerçekleşmemesi ciddi sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlara yol açabilir. Ayrıca, tabi maksatlar zamanla genişleyerek ve değişerek devam edebilir. Kur'an ve Sünnet kurallarının doğasında var olan zenginlik ve dinamizm, gerektiği gibi tüm insan haklarına hakkıyla saygılı olmayı sağlamak ve tüm ihtiyaçların insanı yeterince memnun edecek şekilde sağlanması için bizlere imkân verebilir.

Ayrıca, eğer bir toplumun refahının ve sürdürülebilir kalkınmasının sağlanmasını istiyorsak yukarıdaki alıntıda Gazali tarafından kullanılan "koruma/hıfz" kelimesinin İslam'ın hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından sadece statükonun korunması için zorunluluk olarak ele alınması gerekmez. Nitekim başarıda zirveye ulaştığımız zaman bunu koruyoruz. Ancak, insanoğlu için bu dünyada mümkün değildir. Geliştirmeye/iyileştirmeye her zaman imkân vardır. Tarihi tecrübe, insanların olumlu yönde bir hareketle sürekli bir ilerleme

---

¹¹ İzzeddin (ö. 660/1252), n.d., Cilt 1, s. 46 ve Şatibi (ö. 790/1388), n.d., Cilt 2, s. 394 ve Nedvi, 2000, Cilt 1, s. 480.

olmadıkça, uzun vadede toplumun refahını sürdürmenin ve onları korumanın mümkün olmadığını gösteriyor. Aksi takdirde durgunluk başlar ve gerilemeye/küçülmeye neden olur. Dr. Muhammed İkbâl, Hint-Pakistan alt kıtasından şair-filozof, Farsça yazılmış bir beytinde bunu açıkça şöyle ifade etmiştir: "*Ben, hareket ettikçe benim; hareket etmedikçe ben, yokum.*"¹² Bu nedenle, temel hedeflerin sürekli zenginleşmesinin yanı sıra onların asli maksatları için sürekli gelişmeyi devam edecek bir şekilde gayret etmek gereklidir ki bu sadece bireylerin değişen ihtiyaçları ve çevresi için değil aynı zamanda topluma ve insanlığa ve böylece herkesin daha iyi bir geleceğe doğru yürüyüşüne imkân sağlar. Eğer bizler klasik fukaha tarafından tartışılmış olan, sadece ihtiyaçların çerçevesine yapışıp kalırsak böyle bir gelişmeyi elde etmemiz zor olabilir. Zaman değiştiği gibi ihtiyaçlar da değişti ve çoğaldı. Bu nedenle İslâm'ın temel hedeflerini kendi zaman kapsamı çerçevesi içerisinde tartışmak çok önemlidir.

Bu beş asli maksat diğer bilim adamları tarafından kabul edilmiş iken, hepsi Gazali'nin sıralamasına uymamıştır.¹³ Hatta Şatibi, Gazali'nin sıralamasını her zaman takip etmemiştir.¹⁴ Bunun nedeni aslında dizilişteki tartışmanın doğasına bağlı olmasıdır. Örneğin, Fahreddin Razi (ö. 606/1209), Gazali'den yaklaşık

---

¹² İkbâl, 1954, s. 150.

¹³ Bakınız, Reysuni, 1992, s. 42.

¹⁴ Şatibi, *al-Muwāfaqāt fî Usûl al-Sharî'ah*, Cilt 1, s. 38 eserinde sayfasında Gazali ile aynı sırayı vermiş iken, "*al-Dîn, al-Nafs, al-Nasl, al-Mâl ve al-'Aql*" adlı eserinin Cilt 3, s. 46-47 arasında farklı bir sıra ile vermiştir. Bu, O'nun Gazali sıralamasının kaçınılmaz olmadığını ifade eder. Böylece dizin, tartışmanın amacına uygun olarak değişebilir. Ayrıca bkz: Reysuni, 1992, s. 41-55, özellikle s. 48.

yüzyıl sonra yazan tanınmış bir hukukçu, ilk sırayı nefse (*nafs*) verir.¹⁵ İnsan, gelişmenin hem amacı hem de aracıdır. Bu basit bir nedenle sürdürülebilir kalkınma ile ilgili bir tartışmada daha mantıklı gibi görünüyor. Kur'an-ı Kerim'in açıkça beyan ettiği gibi “...Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez...” (Rad, 13/11). İnsanoğlu kendi gelişiminin veya gerilemesinin mimarıdır. Böylece İslam insanoğluna kendilerini ve onları etkileyen kurumları düzeltmelerine yardımcı oluyor. Sonuç olarak, önce insanı daha sonra da İslam'ın asli maksatlarını sıraya koyarsak Şekil 1 deki gibi gösterilebilir.

1.1 Beşer Nefsinin Takviyesi/Güçlendirilmesi

İslam'ın beş temel hedeflerinden biri nefsin takviyesi (güçlendirilmesi) olduğundan, bu amacın nasıl olacağını açıklamak gerekir. Bu amaçla insanoğlunun karşılanması gereken temel ihtiyaçlarının belirlenmesi icap eder. Bu ise, sadece insanların refah ve mutluluklarını yükseltmek ile olmayıp aynı zamanda Allah'a yeryüzündeki halifelik rollerini yerine getirmeleri ile olur. Beşeri nefsin güçlendirilmesinde belirginleşen temel hedefe bağlı ihtiyaçlar olarak adlandırılacak bu ihtiyaçlar, Kur'an ve Sünnette açıkça veya örtük (zımnî) olarak belirtilmekte ve hukukçular çalışmalarında bunları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bu ihtiyaçların yerine getirilmesi ahlaki, fiziksel ve entelektüel düzeyi yükseltir, mevcut ve gelecek nesillerin teknolojik

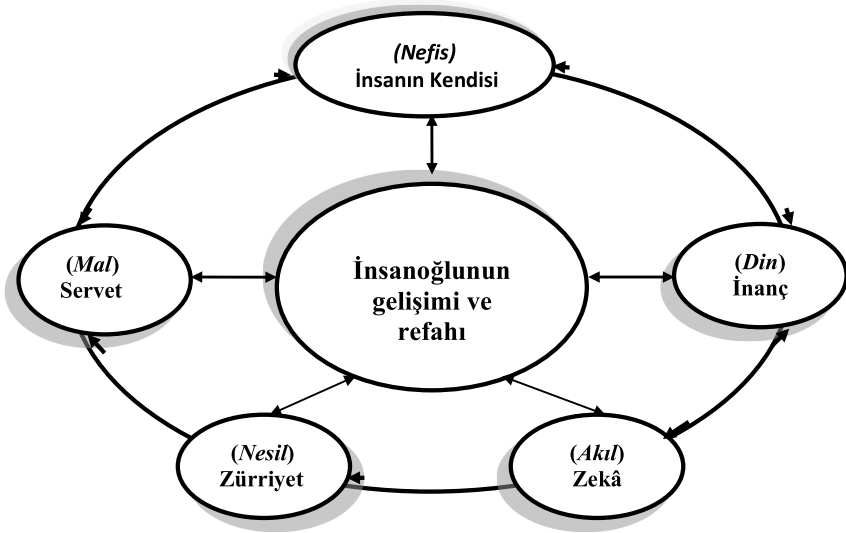
---

¹⁵ Razi, 1997, Cilt 5, s. 160. Sıralaması: nefis, mal, neseb, din ve akıl. Nesil yerine ırk veya soy kütüğü anlamına gelen nesebi'yi sıralamaya koydu. Gazali ve Şatibi tarafından kullanılan nesil, gelecek tüm nesiller anlamına gelir. Böylece, nesil nesepten çok daha geniş anlama gelir ve tercih edilir.

yeteneklerini yükseltmesine yardımcı olur ve böylece refahın sürdürülebilirliğini sağlar.

Şekil 1. İslam'ın temel hedefleri

İnsanoğlunun gelişimi ve refahı her birey için şu beş maddenin gelişmesi sağlanarak gerçekleşecek

a. Saygınlık, kendine saygı, insani kardeşlik ve toplumsal eşitlik

Saygınlık (keramet), kendine saygı, insani kardeşlik ve toplumsal eşitlik bu ihtiyaçlar içinde önemli yere sahiptir (Şekil 2). İslami dünya görüşüne göre bu ihtiyaç, insanoğlunun doğasında (*fitrat*) iyilik vardır ve bozulmadıkları süreçte her türlü manevi ayıptan uzaktır.¹⁶ Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu*

¹⁶ Bakınız, Kurtubi (ö. 463/1070), 1952, Cilt 14, s. 24-31 ve İbn-i Aşur, 2001, s. 261-266.

dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.” (Rum, 30/30) ve “*Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.*” (Tin, 95/4). Bu, insanoğlu kendi gerçek doğasını yani doğuştan gelen asli (*fitrat*) özelliğini korumakla yükümlüdür. Çünkü her şeyin üzerinde şeref ve yüceliğe sahip evrenin yaratıcısı ve maliki olan Allah, insanoğlunun ırk, renk, cinsiyet ya da yaşlarına bakılmaksızın onun şerefli olduğunu Kur'an'da da açıkça “*And olsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık*” (İsra, 17/70) belirterek buyurmuştur. Bu onurlandırma, insanoğlunun yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılmasıyla olmuştur: “*Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökcek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz" demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti.*” (Bakara, 2/30). İnsanoğlu için Allah'ın yeryüzünde halifesi olmasından daha üstün/şerefli ne olabilir? Mademki, bütün insanlar Allah'ın halifesidir, onlar kardeştir ve eşittir. Bu nedenle, aralarında büyük bir hoşgörü olmalıdır ve Allah'ın kendilerine bir güven olarak sunduğu tüm kaynakların verimli ve adil kullanımı yoluyla karşılıklı sorumluluk duygusu ile beraber insanoğlunun refahını teşvik etme hedefleri olmalıdır (Hadid, 57/7).¹⁷ Hayvanlar, kuşlar ve böcekleri içeren çevre de bir güvendir ve korunmalıdır. Böylece mevcut veya gelecek nesillere zararlı şeyler yapılmaz.

Dolayısıyla, İslam insanı “*günahkârların çocukları*” olarak görmez. “*Günahkârların çocukları*” insan onurunu aşağılayıcı bir kavramdır ve bu yüzden İslam'ın dünya görüşüne tamamen yabancısıdır. Neden en çok aşağılayıcı

¹⁷ “*Allah'a ve Resulüme iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır*” (Hadid, 57/7).

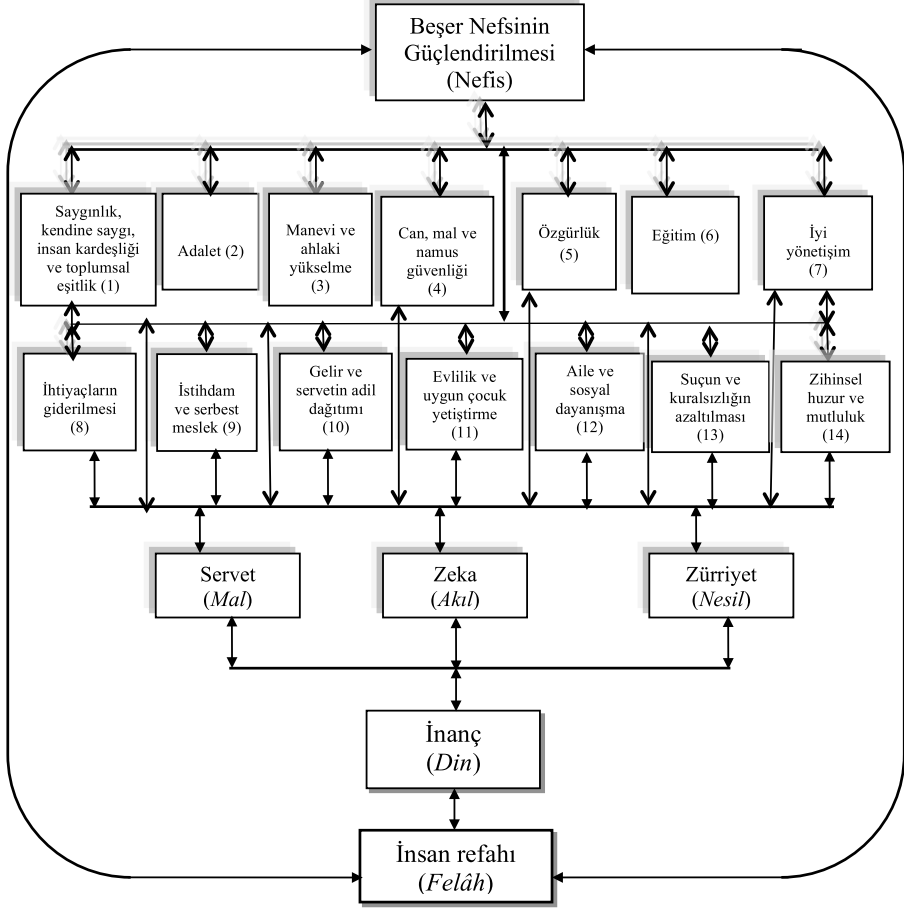
olan Allah insanı “günahkâr” yaratsın ve kusuru olmadan onu ebediyen mahkûm etsin? “Asli günah” (doğuştan günah) fikri günahkârlığın gelecek nesillere devredilebilir ve bu dünyaya gelen her insanın başkalarının hataları ve günahlarıyla zaten kusurlu olduğu anlamına gelir. Ancak, eğer bir “kurtarıcı” işlemediği bir günah için “kefareti” olarak gelecek ise, neden dünyaya ilk insanın geldiği zaman değil de daha sonra gelecek? Eğer insan günahkâr doğdu ise işlerinden/hareketlerinden nasıl sorumlu olabilir?

Aynı zamanda, Aydınlanma hareketiyle ortaya çıkan Batılı felsefeciler tarafından icat edilen nedensellik ve varoluşçuluk kavramları da İslam’a yabancıdır. İslam insan hayatının Marx’ın iddiası gibi maddî ve Freud’ün iddiası gibi psikolojik, Lorenz’in içgüdüsel veya Pavlov, Watson, Skinner ve diğerlerinin çevresel güçlerce belirlendiği görüşlerini dikkate almaz.¹⁸ Nedensellik ve insan sorumluluğu birbiri ile barışık olmayan iki görüştür. Çünkü nedensellik insanın saygınlığına yer vermediği gibi mevcut koşullar ve kaynakların verimsiz ve haksız kullanımı için insan sorumluluğunu da reddeder.¹⁹

¹⁸ Nedensellik ve sorumluluk sorunları çeşitli çağdaş filozofların kaleme aldığı seçilmiş yazıların Hook (1958) tarafından derlenen *Modern Bilim Çağında Nedensellik ve Özgürlük* adlı kitapta ve aynı zamanda klasik ve modern yazarların özenle seçilmiş tartışmaları Morgenbesser ve Walsh (1962) tarafından derlenen *Özgür İrade* adlı kitapta ele alınmıştır. Ayrıca özgür irade tartışmalarında her zaman merkez olmuş kavramların geniş bir yelpazede ayrıntılı ve derinlemesine analizini sunan *Özgür Hareket* (Alden, 1961) adlı kitaba bakınız. Yazar insanoğlunun özgür iradeye sahip olduğunu doğrudan ispat etmeye çalışmamasına rağmen, yaygın olarak tutulan gerekirci teorilerin dayanak noktasının temelini karşı çıkar.

¹⁹ Bakınız, Chapra, 1992, s. 202-206.

Şekil 2. Beşer nefsinin güçlendirilmesi

Bir diğfer aşırı nedensellik olan Sartre'ın varoluşçuluğı (*existentialism*) da İslam'da kabul edilmez.²⁰ Sartre'a göre insanoğlu, "özgür olmaya mahkûm" edilmiştir. Özgürlüklerinde herhangi bir sınır yoktur ancak, özgürlükleri sekteye uğrayanlar özgür değildir.²¹ İnsanın zihinsel/akli yaşamı her yönüyle maksatlı, seçilmiş ve onun sorumluluğundadır. Bu şüphesiz nedensellik üzerinde bir gelişmedir. Bununla birlikte, Sartre için bu özgürlük mutlaktır, her şey mübahdır. İnsan hayatında nihai gaye ve amaç yoktur. Ne ilahi yasalar, ne Platoncu Formlar ne başka bir şey insanoğlu için belirlenen üstün veya gerçek değerler yoktur. İnsanlar tamamen kendilerine bakmak için dünyada 'kimsesizdir' ve 'terk edilmiştir. Sartre'a göre, değerlerin dayanağı yalnızca insanın özgürlüğüdür ve kimsenin bu değerleri benimsemesinde harici veya nesnel bir dayanak yoktur.²² Bireyin ve toplumun menfaati arasında uyum kurmak için veya kaynakların etkili ve adil tahsisi ve dağılımı için yol gösteren, piyasa güçleri tarafından otomatik olarak getirilmeyen, kabul edilmiş değerlere sahip olmak için hiçbir sebep yoktur. Böyle bir mutlak özgürlük kavramı sadece bırakın yapınlar (*laissez-faire*) ve değer tarafsızlığı (*value neutrality*) kavramlarına götürebilir. Özgürlük her birey için vazgeçilmez/zaruri iken, insan refahı da her birey için vazgeçilmez ve taviz verilemez. Bu nedenle, başkalarının haklarını ihlal etmelerini ve onların refahını tehlikeye atmalarını önlemek için bireyler üzerinde bazı toplumsal kabul edilmiş kısıtlamalar gereklidir. Bu durum, bu kısıtlamaları kimin belirleyebileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soru insan kişiliğinin beşinci ihtiyacı özgürlük altında tartışılmıştır.

---

²⁰ Sartre, 1957; Stevenson, 1974, s. 78-90 ve Manser, 1966.

²¹ Sartre, 1957, s. 439 ve 615.

²² Age, s. 38.

b. Adalet

İnsan kişiliğinin ikinci ihtiyacı adalettir.²³ İnsan onurunun, öz-saygının, kardeşliğin, toplumsal eşitlik ve refahın tüm hedefleri sosyo-ekonomik adalet tarafından desteklenmese içi boş kavram olarak kalacaklardır. Dolayısıyla, Kur'an-ı Kerim adaletin İslam inancında önemi açısından onu "takvaya en yakın" olarak nitelendirir (Maide, 5/8). Takva doğal olarak çok önemlidir, çünkü adalet de dâhil olmak üzere tüm haklı eylemler için bir sıçrama tahtası olarak görev yapar. Bu nedenle adaletin sağlanması Allah'ın tüm Peygamberlerinin en temel misyonu olmuştur (Hadid, 57/25). Kur'an "*İman edip de imanlarına zulmü (şirki) buluşturmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır*" buyurarak adalet olmadan barışın olmayacağını açıkça ifade eder (Enam, 6/82).²⁴ Adaletin yokluğu sefalet ve yıkım olmaz, fakat eninde sonunda ona götürür (Ta Ha, 20/111).

Peygamberimiz (sav) de adaletsizliği çok kesin bir dille kınamıştır. Adaletin yokluğunu "*Kıyamet Gününde (Day of Judgement) mutlak karanlık*" ile eşit

²³ Bilimsel çalışmalar dini bağlılığı ve faaliyet oranları yüksek olanların ruh sağlığını, azaltılmış stres ve artan yaşam doyumu ile tutarlı olduğunu göstermektedir (Ellison, 1991, 1993 ve Iannaccone, 1998).

²⁴ Kurtubi (ö. 671/1272), *Al-Jami' li Ahkam al-Qur'an* ve İbn-i Kesir (ö. 744/1375), *Tafsir al-Qur'an al-Azim*, gibi yorumcular tarafından haklı olarak gösterildiği gibi bu ayetin içeriği inançsızlık (küfür) ve onun ortakları (şirk) aracılığıyla Allah'a yapılan haksızlığı ifade eder. Ancak, Kur'an ve Sünnetin herkes ve her şey için adalete yaptığı yoğun vurguya bakarak, bu ayetin etkilerini her insan ve Allah'ın her yarattığı için genişletebilir. Bu, Fahreddin Razi'nin *el-Tefsir el-Kebir* (Cilt 7, s. 60) adlı eserinde bu ayeti açıkladığı gibi birkaç rasyonalist (*Mutezile*) akademisyen tarafından da yapıldı.

tutmuştur.²⁵ Karanlık, Ahirette bir şey değildir fakat bu dünyaya oluşturduğumuz karanlığın yansıması haksızlıktır. Bu karanlık, barış, sürdürülebilir kalkınma ve sosyal dayanışma çabalarını boşa çıkarabilir ve sonuçta hoşnutsuzluk, gerginlik, çatışma ve gerilemeye götürür. Adaletsizlik ve İslam birbirleriyle uyumsuz ve her ikisi tamamen sökülmeden veya zayıflamadan bir arada bulunmazlar. “Zulüm” (adaletsizlik) eşitsizliğin, adaletsizliğin, sömürünün, zulüm ve zalimliğin her türlüüne atıfta bulunan kapsamlı bir İslam terimidir. Zulümle bir kişi başkalarını incitir, onları haklarından mahrum eder ve onlara karşı yükümlülüklerini yerine getirmez.²⁶

Kur'an ve Sünnet' in adalet üzerine yaptığı bu vurgudan dolayı bu neredeyse tüm klasik Müslüman âlimlerin yazılarında yansımıştır. Örneğin Ebu'l Hasan Ali el-Maverdi (ö. 450/1058) kapsamlı adaleti "karşılıklı sevgi ve şefkati telkin etme, normlarına uyma, ülkenin kalkınması, refahın genişlemesi, neslin büyümesi ve devletin güvenliği" ve “dünyayı ve insanların vicdanını adaletsizlikten daha hızlı yikan hiçbir şey yoktur” tezini savundu.²⁷ İbn-i Teymiye (ö. 728/1328) bunu “her şeye ve herkese doğru adalet herkes için zaruridir ve adaletsizlik her şey ve herkes için yasaktır. Müslüman veya

---

²⁵ Sahih-i Müslim, *Kitâbu'l-Birr ve'l-Silah ve'l-Edeb, Bâb Tahrîm el-Zulm*, 1996, Cilt 4, s. 56. Peygamberimiz (sav) bu hadiste “zulümat” kelimesini kullandı. “Zulümat,” zulmün veya karanlığın çoğuludur ve karanlığın birçok katmanlarını belirtir ve Kur'an-ı Kerim'de “*Yahut (inkârcıların küfür içindeki halleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur*” □Nur, 24/40□ belirtildiği gibi sonunda “mutlak” karanlığa götürür.

²⁶ Bakınız, Chapra, 1985, s. 27-28.

²⁷ Maverdi, *Adab al- Duniya wa al-Din*, 1955, s. 125.

gayrimüslim veya hatta adaletsiz/zalim bir kişi olup olmadığına bakılmaksızın adaletsizlik kesinlikle yasaktır” ifadeleriyle vurgulamıştır.²⁸ Onun zamanında geçerli olan bir atasözünü şevkle onaylar: “*Allah adaletli bir devleti kâfir bile olsa yükseltir, fakat adaletsiz bir devleti inansa bile yükseltmez.*”²⁹ İbn-i Haldun (ö. 808/1406) net bir biçimde adalet olmadan bir ülke için kalkınmanın (ümranın) mümkün olmayacağını belirtmiştir.³⁰

Bununla birlikte, toplumun tüm üyeleri tarafından belli davranış kurallarına riayet etmeden adaleti sağlamak mümkün olmaz. Sezgisel İktisatta, (*Intuitionnal Economics*) bu kurallar, dini dünya görüşlerinde ve dini kurumlarda ahlak değerleri olarak adlandırılır. Bu değerlerin bazıları şunlardır: dürüstlük, doğruluk, dakiklik, vicdanlılık, çalışkanlık, özgüven, hoşgörü, tevazu, tutumluluk, anne-baba, öğretmen ve yaşlılar için saygı; yoksul, özürü ve haksızlığa uğramış kimseler için şefkat ve sevgi ve sadece kendi toplum insanı için değil aynı zamanda tüm dünyadaki insanların da hak ve yükümlülükleri ile ilgilenmek. Bu değerlere sadık kalınması insanlar arasında karşılıklı güvene ve samimi ilişkilere yol açar ve karşılıklı yükümlülüklerini yerine getirmek ve birbirlerine yardım etmek için onları motive eder ve böylece aile ve sosyal dayanışmaya, hoşgörü ve barışın bir arada bulunmasına ve kuralsızlığın yaygınlaşmasının önüne geçilmesine destek olur.³¹ Bu da verimliliğinin ve öz

---

²⁸ İbn-i Teymiye, Cilt 8, s. 166. Ayrıca bkz: *Minhajj al-Sunnah al-Nabawiyah*, 1986, Cilt 5, s. 127.

²⁹ İbn-i Teymiye, *el-Hisbah fi el-İslam*, 1967, s. 94.

³⁰ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, s. 287.

³¹ Tüm bu değerler Kur'an ve/veya Sünnette vurgulanmakta ve İslami dünya görüşünün ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Her kim bunları ihlal ederse hakiki Müslüman olarak kabul edilmez.

sermayenin geliştirilmesi için gerekli olan sosyal sermayede bir artışa ve dolayısıyla hızlandırılmış bir kalkınmaya ve insan refahına yol açacaktır.

c. Manevi ve ahlaki yükselme

İnsan kişiliğinin üçüncü büyük ihtiyacı ahlaki yücelmedir. Böylece herkesin refahı yükselir ve İslami vizyon yerine getirilir. Ahlaki değerleri güvence altına alınan davranış kurallarına sadık kalınması uygun bir motivasyon sistemi olmadan mümkün olmayabilir. Bu da inancın güçlendirilmesinin ikinci öncelikli hedefi altında tartışılmış bir dünya görüşüne imkân vermeyi gerektirir.

d. Can, mal ve namus güvenliği

İslami dünya görüşü ve onun değerleri insan kişiliğinin dördüncü büyük ihtiyacı olan can, mal ve namus güvenliğini de belirtir. Kur'an, bir insanın (Müslüman veya gayrimüslim olup olmadığına bakılmaksızın) haksız yere öldürülmesi ile bütün insanlığın öldürülmesini ve birinin hayatının kurtarılması ile de bütün insanlığın hayatının kurtarılmasını eşit tutar (Maide, 5/32).³² Bu doğaldır çünkü eğer Müslüman olmayanların hayatı Müslümanların hayatı kadar kutsal kabul edilmeseydi İslam'ın insanlığın kardeşliği ve hayata saygı çağrısı anlamsız olurdu.

Peygamber Efendimiz (sav) de veda haccı sırasında buyurduğu gibi: "*Bu günleriniz (Hac) nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız,*

---

³² "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır" (Maide, 5/32).

*namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.*³³ İslam'da nasıl Hac en yüksek derecede kutsallığa sahip ise her bireyin canı, malı ve namusu da o derecede kutsaldır.

e. Özgürlük

İnsanın beşinci ihtiyacı özgürlüktür. Özgürlük, insan kişiliğinin gelişimi için vazgeçilmezdir. Kişi özgür olmadan rekabet ve yenilikten, dolayısıyla insanın gelişimi ve refahı için gerekli olan girişimden yoksun kalır. Allah'ın halifesi olarak insanoğlu O'ndan başkasına boyun eğmez. Bu nedenle Hz. Muhammed'in temel görevlerinden birisi insanlığı ona dayatılmış yüklerden ve zincirlerden kurtarmaktı (Araf, 7/157). Böylece sosyal, politik ve ekonomik olduğuna bakılmaksızın her türlü kölelik İslam'ın öğretilerine terstir. Buna göre, hiç kimse hatta devlet bile bu hakkı ortadan kaldırma ve insanı her türlü köleliğe veya aşağılamaya sevk etme hakkına sahip değildir. Bu öğreti, ikinci halife Hz. Ömer'e şu soruyu sordurur: “*Annelerinin özgür bireyler olarak doğurduğu insanları ne zamandan beri köle yapıyorsunuz?*”³⁴

Ancak Allah'ın halifesi olarak insanoğlu, Sartre'ın varoluşçuluğu anlamında tamamen özgür değildir. Onların özgürlükleri sadece kendi iyilikleri için değil, aynı zamanda Allah'ın bütün yaratıklarının iyiliğini sağlamak için ahlaki değerleri kapsar. Melekler, kendi inisiyatifleriyle hareket özgürlüğüne sahip yeryüzünde Allah'ın halifesi olacak insanoğlunun yaratılışını öğrendikleri zaman, onlarda insanoğluna verilen bu özgürlüğün onu yeryüzünde

³³ Hucurat suresi 13. ayetin tefsirine bakınız, (İbn-i Kesir (ö. 774/1373), 1981, Cilt 3, s. 365).

³⁴ Ali el-Tantavi ve Naji el-Tantavi, *Akhhbāru Umar*, 1959, s. 268.

bozgunculuğa ve kan dökmeye götüreceği kaygısı vardı (Bakara, 2/30).³⁵ Bu endişe Allah'ın aynı zamanda insanoğluna, özgürlüğe ek olarak, hayat sürmelerine yardımcı olabilecek diğer üç hususu sağlayacağını meleklerin o zaman fark etmemiş olabilir. Bunların ilki onların gerçek doğalarının yansımaları (fitrat) yani vicdandır (Rum, 30/30).³⁶ Fitrat korunmaz ise insanoğlu “*aşağuların aşağısına (esfele safilin)*” alçalar (Tin, 95/5).³⁷ Böyle bir düşüşü önlemek için, Allah onlara yardımcı olmaları için ikinci değerli varlığı, tarihin çeşitli zamanlarında tüm insanlar ve milletler için Peygamberleri yoluyla O'nun tarafından gönderilen bir rehberi/kılavuzu gönderdi. Bu kılavuzun/rehberin amacı, Allah'ın halifesi olarak onlara bu dünyada işlerini yönetmede ve misyonları ile uyumlu, herkesin refahını sağlamada onlara yardımcı olmaktır.³⁸ Dolayısıyla insanoğlunun özgürlüğü, O'nun tarafından sağlanan rehber/kılavuz sınırları içerisindedir. Üçüncü hibe ise Allah'ın insana verdiği akıldır. Eğer

³⁵ “*Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti*” (Bakara, 2/30).

³⁶ “*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınımsız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler*” (Rum, 30/30).

³⁷ “*Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik*” (Tin, 95/5).

³⁸ Kur'an açıkça bildiriyor: “*Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tâğütten kaçının" diye peygamber gönderdik*” (Nahl, 16/36) ve “*Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da var*” (Mümin, 40/78 ve Nisa, 4/164). Ebu Zer'den nakledilen bir hadisi şerife göre Peygamberimiz (sav), “*Allah bu dünyaya farklı zamanlarda farklı topluluklara 124 bin Peygamber gönderdiğini*” söylemiş (İbn-i Kesir'in tefsirinde Nisa suresi 164. ayetine ilişkin verilen açıklamalara bakınız). İslam şüphesiz Allah'ın tüm peygamberleri tanıyan tek dindir.

ahlaki/vicdani telkinler ve İlahi Rehberler ışığında kullanılırsa, İslam'ın değer sisteminde kötülükler arasında yer alan bozgunculuk veya kan dökmek için değil İslam'ın vizyonunu gerçekleştirmek için onlara özgürlüklerini akıllıca kullanmalarını sağlar.

f. Eğitim

Yukarıda belirtilen konular bizi insan kişiliğinin altıncı ihtiyacı olan zihinsel gelişime götürür. Zihinsel gelişim de yüksek eğitim kalitesi ile gerçekleşir. Eğitim de iki amaç yerine getirmelidir. Bir yandan İslam'ın ahlaki değerleri ve dünya görüşünün yanı sıra Allah'ın halifeleri olarak dünyadaki görevleri hakkında toplumun üyelerini bilgilendirmek gerekir. Diğer yandan sadece işlerini gerçekleştirmek için çok ve bilinçli çalışmaları için değil aynı zamanda toplumun bilgi ve teknoloji altyapısını genişletmek için onlara imkân verilmelidir. Bilgi ve teknolojik altyapının gelişmesi/genişlemesi ve ahlaki yükselme olmadan, zihinsel gelişim mümkün olmayabilir. Bu da sürdürülebilir ve hızlandırılmış kalkınma hedefine ciddi katkı sağlamayabilir. Daha sonra İslam'ın üçüncü temel hedefi olan zihnin/akılın gelişimini tartışırken belirteceğimiz gibi Kur'an ve Sünnet eğitime büyük önem vermiştir.

g. İyi yönetim

İyi yönetim, inanç (akide) başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. İyi yönetim insan kişiliğinin yedinci vazgeçilmez ihtiyacıdır. Siyasi istikrar ve iyi yönetim olmadan, toplumun davranış kurallarını uygulamak kolay değildir. Aksi takdirde kuralların ihlaline yönelik artar ve bizatihi güçlendiren aletlerle desteklenebilir.³⁹ Sonunda yolsuzluk, verimsizlik ve diğer insanların

---

³⁹ Bakınız, North, 1990, s. 93-94.

ihtiyaçlarının karşılanmasına kaygısızlıkta bir artış olacaktır. Dolayısıyla iyi yönetişimin zorunluluğu, İslam tarihi boyunca Ebu Yusuf, el-Maverdi, İbn-i Teymiye ve İbn-i Haldun gibi hemen hemen tüm bilim adamları tarafından vurgulanmıştır. Müslüman toplumun düşmesinin en önemli nedenlerinden biri, genellikle son birkaç yüzyıl boyunca iyi yönetişimin olmadığına inanılmaktadır.⁴⁰

h. Fakirlikle mücadele ve ihtiyaçların giderilmesi

İslam'ın insan onuruna, adalete ve kardeşliğe yoğun bağlılığı mantıki olarak sekizinci gerekli ihtiyaç olan yoksullukla mücadeleye ve insanın tüm temel ihtiyaçlarının giderilmesine götürür. Yoksulluk, yetersizliğe, çaresizliğe ve başkalarına bağlı olmaya neden olur. Peygamber Efendimize (sav) göre, yoksulluk kişiyi inançsızlığa bile sürükleyebilir.⁴¹ Fakirliğin devamı, İslam öğretilerinde yerleşmiş insan onurunun amacı ile çatışır. Bununla birlikte, yoksulluğun ortadan kaldırılması insanlığın elindeki tüm kaynakların verimli ve adil kullanımı olmadan mümkün olmayabilir. Tüm bu kaynaklar, daha önce de belirtildiği gibi, Allah'ın bir emanetidir ve bu emanetin gereklerinden biri de kaynakların herkesin ihtiyaçlarının karşılanıp tatmin edildiği bir sorumluluk anlayışı içinde kullanılmasıdır.

Yoksulluğun kaldırılması ve toplumdaki tüm bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması İslam tarihi boyunca fıkıh ve İslam literatüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Hukukçular ittifakla yoksulların temel ihtiyaçlarının üstlenmesini Müslüman bir toplumun ortak yükümlülüğü (farzı kifaye) olarak

---

⁴⁰ Bakınız, Chapra, 2008, *Muslim Civilization: The Causes of Decline and the Need for Reform (Müslüman Medeniyeti: Düşüşün Nedenleri ve Reform İhtiyacı)*.

⁴¹ Bakınız, Suyuti (ö. 911/1505), *el-Camiu's Sağır*, s. 89.

görürler.⁴² Aslında, Şatibi'ye göre, bu toplumun varoluş (*raison d'être*) nedenidir.⁴³ Tüm günümüz bilginleri, Mevdudi, İmam Hasan el-Benna, Seyyid Kutub, Mustafa El-Sibaa, Ebu Zahra, Bâkır Sadr, Muhammed el-Mübârek ve Yusuf el-Karadavi bu noktada aynı fikirdeler.

Bu, bizi bir ihtiyacı neyin oluşturduğunu ve bireysel ve sosyal zorunluluktan hangisinin bu ihtiyacı gerçekleştirdiği sorusuna götürmektedir. İhtiyaçlar, fukaha (İslâm hukukçusu anlamına gelen “fakih” kelimesinin çoğuludur) tarafından üç kategoriye bölünmüştür. Bunlar, zaruri (*darüriyyât*), konfor (*hajîyyât*) ve estetik zevk/beğeni (*tahsîniyyât*) ihtiyaçlarıdır. Bütün bunlar, fukaha tarafından tanımlandığı gibi, belirli bir ihtiyacı karşılayarak, bir sıkıntı azaltarak veya konfor ve zihinsel huzur ve mutluluğu sağlayarak insanın refahında gerçek bir farklılık yaratacak mal ve hizmetlere atıfta bulunur.⁴⁴ Onlar, aşırılığa kaçan kimseler tarafından istenen ve kişinin gerçek refahında/esenliğinde fark edilecek bir değişiklik yapmayacak ve “lüks” olarak tanımlanabilecek mal ve hizmetleri içermez. İhtiyaçların ötesinde olan tüm bu mal ve hizmetler fukaha tarafından savurganlık, kendi isteklerine düşkünlük olarak kabul edilmiş ve şiddetle reddedilmiştir.⁴⁵

⁴² Örneğin bakınız, *İbn-i Hazm*, Cilt 6, s. 156-725.

⁴³ Şatibi, Cilt 2, s. 177.

⁴⁴ Bu terimlerin fıkıh perspektifinde tanımı için bakınız: Şatibi, *el-Muwāfaqāt*, Cilt 2, s. 8-12 ve Zarqa, *Islamic Economics: An Approach to Human Welfare (İslam Ekonomisi: İnsan Refahına Bir Yaklaşım)*, 1980, s. 13-15. Ayrıca bkz: Benna, *Majmū'ah Rasā'il*, 1989, s. 268 ve *Hadīth al-Thulāthā*, 1985, s. 410 ve Mevdudi, *İslām awr Jadīd Ma'āshī Nazariyyāt*, 1959, s. 136-140.

⁴⁵ İsrâf ve savurganlığa karşı ayetler için Kur'an-ı Kerim'deki Araf suresi, 7/31 ayeti; İsrâ suresi, 17/26 ve 27 ayetleri ve Furkan suresi, 25/67 ayetine bakınız. Peygamber Efendimiz (sav), savurganlığa karşı ve yaşam tarzındaki sadelik ve tevazu lehine değindi. O, kaynak

Bununla birlikte, İslam'ın ruhbanlığı yani dünyadan vazgeçmeyi ve nefsinden feragat etmeyi kabul etmediğinin akıldan çıkarılmaması önemlidir (Hadid, 57/27). Yukarıdaki üç kategoriye ayrılan mal ve hizmetlerin sınıflandırılması değişmez olmak zorunda değildir. İslam, verimliliğini artıracak ve refahını yükseltecek tüm ihtiyaçlarını (zaruri ve konfor) karşılamak için insana izin verir. Bu kategorilerin içinde mal ve hizmetlerin sınıflandırılması herhangi bir Müslüman toplumun zenginliğini ve genel yaşam standardını yansıtmalıdır. Buna göre, ihtiyaçlara bakış açısı zamanla teknolojinin gelişmesi ve zenginliğin ve yaşam standartlarındaki yükselmenin değişimine bağlıdır. Aslında, bugün çoğu Müslüman ülke daha önceki Müslüman toplumlarından daha zengindir ve daha yüksek bir yaşam standardını sağlayabilir. Ayrıca ihtiyaçlar zaman ve mekân içinde sabit kalmaz. Hatta Peygamber Efendimiz (sav) döneminde

---

israfının sadece kıtlık zamanlarında değil aynı zamanda bolluk zamanlarında da yasak olduğunu vurguladı (Tebrizi, *Mishkat*, 1966, Cilt I. s. 133-427). O aynı zamanda şöyle buyurdu: “*Birbirinize karşı mütevazi olmanızı, Allah bana vahiyyle emretti. Öyle ki, hiç kimse, kimseye karşı övünmesin ve hiç kimse, hiç kimseye zulmetmesin*” (Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud*, 1952, Cilt 2, s. 572) ve “*Allah kibir elbisesi giyen kimseye bakmaz*” (Sahih-i Buhari, Cilt. 7, s. 182 ve Müslim, 1955, *Sahih-i Müslim*, Cilt. 3, s. 1651). Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Her kim gücü yettiği halde Allah için tevazu göstererek pahalı ve kıymetli elbiseler giymeyi terk ederse Allah, kıyamet gününde herkesin önünde onu çağırarak iman elbiselerinden hangisini dilerse giymesi için onu serbest bırakacaktır*” (Tirmizi'nin yorumu ile, Muaz b. Enes el-Cüheyri'den gelen, *Tuhfat Al-Ahwadhi*, Cilt 3, s. 312-313); ve “*Yiyiniz, içiniz, sadaka veriniz ve kibirlenmeden ve israf etmeden giyiniz*” (İmam el-Suyuti, *el-Camiu's Sağır*, Cilt 2, s. 96). Buna göre, Kur'an ve Sünnetin ağırlığı takipçileri için basit bir yaşam tarzı tarafındadır ve hukukçular dünyevi itibarları için birbirleriyle yarışmanın ve gururlanmanın haram (yasak) sonucuna varmışlardır (Serahsi, *Kitabu'l-Mebhut*, Cilt 30, s. 266-268'e bakınız.)

olmayan çoğu şeyler günümüzde artık ihtiyaç olarak kabul ediliyor. Bununla birlikte, bunlar İslam kardeşliğini ve sosyal dayanışma bağlarını zayıflatacak şekilde aşırılığa kaçmamalı veya yaşam standartlarında geniş boşluklara yol açmamalıdır. Hedef, Müslüman toplumlarda monoton tekdüzelik ve sıkıcılık oluşturmak olmamalıdır. Üretkenliği ve çeşitliliği olumsuz etkilemeden hayat tarzlarında sadelik elde edilebilir.

i. İstihdam fırsatı ve meslek edinme

İnsanın kişiliğinin dokuzuncu koşulu ve onurunun temel gerekçesi bireyin ihtiyaçlarını gidermesinin kendi çabası ile gerçekleştirilebilir olmasıdır. Çünkü dilencilik insanın onurunu alçaltır ve İslam tarafından tasvip görmez.⁴⁶ Dolayısıyla, her Müslümanın kendisi ve ailesi için hayatı kazanmak kişisel yükümlülük (farz-ı ayın)'dır.⁴⁷ Peygamber Efendimiz (sav) de Müslümanlara

---

⁴⁶ Peygamberimiz (sav) "*İnsanlardan bir şey dilenmeyin*" buyurarak dilenmeyi reddetti (Avf Bin Malik'ten, Sicistani, 1952, Cilt. I, s. 382) ve "*Üstteki el, alttaki elden hayırlıdır!*" ("*Üstteki*" infak eden "*alttaki*" de dilenen demektir, Abdullah Bin Ömer'den, Buhari, Cilt 2, s. 133). Peygamberimiz (sav) de gerçekten ihtiyacı olmayana, sağlıklı ve güçlü olanlara sadaka vermenin uygun olmadığını buyurmuştur (Sicistani, 1952, Cilt I, s. 379; Nesai, 1964, Cilt 5, s. 74 ve İbn-i Mâce, 1952, Cilt I, s. 589).

⁴⁷ Kur'an Müslümanlara namaz kıldıktan sonra yeryüzüne dağılmalarını ve Allah'ın lütfundan nasiblerini aramalarını bildirir (Cuma, 62/10). Peygamberimiz (sav) "*Rızkını helal yollardan kazanmak her Müslümanın üzerine vaciptir*" buyurmuşlardır (Enes bin Malik'ten, Suyuti, *El-Cami'u's-Sağîr*, s. 54). O, "*Hiç kimse kendi elinin emeğinden daha temiz bir kazanç elde edemez*" buyurarak bu konuyu daha anlaşılır hale getirdi (İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, 1952, Cilt 2, s. 723:2138). Peygamber Efendimize (sav) göre Allah'a güven, bir Müslümanın çaba göstermekten kaçınma anlamına gelmez. O, aslında elinden gelenin en iyisini yapmalı, fakat en iyi sonuç için Allah'a güvenmelidir. Bu, devesini bağlamadan bırakan ve Allah'ın onu gözetceğini düşünen bir adamın hoşnutsuzluğunu açığa vurmasıdır. Peygamberimiz

bazı mesleklerde beceri kazanmalarını emretmiştir ki, böylece saygın bir hayat kazanabilirler.⁴⁸ Bu nedenle hukukçular, kendi gayretleri ile hayatlarını kazanma yükümlülüğünü yerine getirmeyen bir Müslümanın, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yüklendiği diğer yükümlülüklerin yerine getirilmesini bırakın, yüklenmiş olduğu görevleri yerine getirmesinin hatta sağlıklı ve verimli bir şekilde bedenini ve aklını korumasının mümkün olmayacağını vurgulamışlardır.⁴⁹

Bu nedenle, herkesin yetenek ve çabaları ile yeterince bir hayat kazanmasına uygun bir fırsat sunacak şekilde ekonomiyi yönetmek Müslüman bir toplumun ortak yükümlülüğüdür. Günümüz dünyasında mikro finans, istihdamın geliştirilmesi ve serbest meslek imkânlarını genişletmek için büyük bir potansiyele sahip olduğunu ve Müslüman ülkelerde en yüksek önceliği alması gerektiğini kanıtlamıştır. Yine de, kendi emekleri ve gayretleri ile yeterli geliri kazanmaları için bazı engel veya yetersizlikler nedeniyle sınırlamalar vardır. Bu sebeple İslam böylelerine yardım etmek için kendi kendine yeten sosyal yardım programları oluşturmuş ve zekât, sadaka ve vakıf kurumları aracılığıyla utanma veya suçlanma duygusuna yol açmadan bu insanların ihtiyaçlarını gidermiştir. Eğer bu kurumlar aracılığı ile kaynakların adil dağılımı mümkün olmazsa, o zaman devletin tamamlayıcı bir rol oynama yükümlülüğü vardır.

(sav) ona önce devesini bağlamasını sonra Allah'a güvenmesini nasihat etti (Şeybani, *Kitabu'l-Kasb*, Cilt 30, s. 249).

⁴⁸ Peygamberimiz (sav) “Allah meslek becerisi olan müslümanı sever” (İbn-i Ömer'den, Münziri el-Taberani, *el-Kebir* ve *el-Beyhakî*, Cilt 2, s. 523:10).

⁴⁹ Hukuki referansların tam listesi çok uzun olur; ancak okuyucu şu kitaplara bakabilir: Şeybani, *Kitabu'l-Kasb*, Cilt 30, s. 344-387, özellikle, s. 245, 250 ve 256; Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, *İhya-u Ulumiddin*, Cilt 2, s. 60-64; Şatibi, *El-Muvâfakât*, Cilt 2, s. 176-177, ve el-Abadi (1974-1975), Cilt 2, s. 22-25.

j. Gelir ve servetin adil dağılımı

Kuran-ı Kerim'e göre servetin sadece zenginler arasında dolaşımında olmaması gerekir (Haşr, 59/7).⁵⁰ İslam'ın bu vizyonu doğrultusunda onuncu gereksinim gelirin ve servetin adil dağılımıdır. Bunun nedeni, gelir ve servetteki aşırı eşitsizlikler yoksul/fakir olanları küçük düşürür ve bunlar potansiyellerini tam kullanamazlar. Eşitsizlikleri azaltmak için etkili bir programın eksik olması halinde İslam'ın teşvik etmek istediği kardeşlik duygularını yükseltmek yerine onları yok eder. Dolayısıyla İslam, öncelikle saygın bir kazanç kaynağı aracılığıyla sadece yoksulluğun giderilmesi ve herkesin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda yeterli sosyal yardım programları olan zekât, sadaka vakıfları da kurar. Ancak, gelir ve servetin adil dağıtım amacını gerçekleştirmek için öncelikle bu bağışlara bel bağlamak/güvenmek hata olur. Bu, aynı zamanda kalkınmayı hızlandırmak, daha sonra zenginlik başlığı altında ele alınacağı gibi faydalı olduğu kanıtlanan ve İslam'a uyumlu olan diğer tüm yöntemleri benimsemek için gereklidir.

---

⁵⁰ “Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir” (Haşr, 59/7).

k. Evlilik ve düzgün aile hayatı

Toplumun erkek ve kadın üyelerinin her ikisinin de on birinci vazgeçilmez doğal ihtiyacı evlilik yoluyla bir hayat arkadaşı edinmektir.⁵¹ Bunun amacı, sadece cinsel arzuları karşılamak olmayıp aynı zamanda karşılıklı özen, sevgi ve şefkat yoluyla birbirlerine karşı huzur ve teselli bulmak için cana yakın, hoş bir hayat arkadaşına sahip olmaktır. Bunu Kur'an-ı Kerim şöyle belirtmektedir: “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır*” (Rum, 30/21). Evlilik hayatı bu amacı gerçekleştirmeye sadece karı ve kocanın her ikisinin de güzel ahlâka⁵² sahip olmaları durumunda, birbirlerinin mutluluğunu önemsediklerinde ve bunun gerektirdiği kişisel çıkarlarından fedakârlık yapmaya hazır olduklarında yardımcı olabilir.⁵³ Böylesine sevgi ve saygı dolu sıcakkanlı bir karı-koca ilişkisi sadece gelecek nesillerin yetiştirilmesi için değil aynı zamanda toplumun kendisinin gelişmesi ve hayatta kalması için gerekli olan istikrarlı ailelerin kurulmasına yol açacaktır.

⁵¹ Kur'an hanımlar için eş (*zawj*, Bakara, 2/35 ve *sahibah*, Enam, 6/101) kelimelerini kullanır ve eş, arkadaş veya yoldaş anlamına gelir ve işçi/çalışan anlamına gelmez. Bunun ışığında, fıkhi literatür evliliği ortakların eşitliğine dayalı bir ortaklık anlaşması olarak tanımlar. Karşılıklı ihtiyaçlarını yerine getirmek amacıyla birbirleri ile işbirliği yaparak nikâh kıyılır (Bakınız: Serahsi (ö. 483/1090) (n.d.), *Kitabu'l-Mebcut*, Cilt 5, s. 109; Qarafi (ö. 684/1284) (1994), *al-Dhakhirah*, Cilt 13, s. 34).

⁵² Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Sizin en hayırlınız ahlaki en güzel olanınızdır*” (Buhari, Cilt 8, s. 15).

⁵³ Bilimsel çalışmalar dini bağlılık daha az boşanmaya ve daha istikrarlı evliliğe yol açtığını göstermiştir (Iannaccon, 1998; Lehrer ve Cheswick, 1993 ve Gruber, 2005).

1. Aile ve sosyal dayanışma

Kur'an-ı Kerim, karı-koca arasında sevgi, şefkat ve huzur ortamı oluşturmak için erkek hakları gibi kadın haklarının olduğunu (Bakara, 2/228), erkeklerin adil ve nazik bir şekilde kadınlara davranması gerektiğini (Nisa, 4/19) ve onlara karşı yükümlülüklerini nezaketle yerine getirmelerini emretmiştir.⁵⁴ Peygamber Efendimiz (sav) Kur'an'daki bu ve benzeri ayetleri kadınları "erkeklerin kardeşleri" olarak tanımlayarak pekiştirmiştir.⁵⁵ Veda Haccında, Peygamberimiz erkeklerin kadınlara davranırken Allah'tan korkmaları konusunda öğütler vermiştir, çünkü onlar (erkekler) kadınları "Allah'ın emaneti" olarak kabul etmişlerdir.⁵⁶ Başka bir hadiste, kadınların zayıflıklarından yararlanarak onların haklarını gasp etmeye/zorla almaya karşı erkekleri uyarmıştır.⁵⁷ O, kızlarını aşağılamayı ve onların üzerine oğulları tercih etmeyi de yasaklamıştır.⁵⁸ Bunlar ve bunlara ek diğer hadisler onların (kadınların) eşit (ve aşağı değil) durumlarının ve onların erkekler için insanın refahı/selametinde tamamlayıcı rol oynadığının bir kanıtı olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Hz. Ömer (ö. 23/644) şöyle demiştir: "*İslam öncesi (cahiliye) döneminde, biz kadınlara değer vermezdik. Ancak, İslam gelip Allah onlara (kadınlara) değer verince bizim*

⁵⁴ "...Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır..." (Bakara, 2/228). "Ey iman edenler! ...Kadınlara iyi geçinin..." (Nisa, 4/19). "...Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın..." (Bakara, 2/237).

⁵⁵ Suyuti, *El-Camiu's Sağir*, Cilt 1, s. 102, Hz. Aişe'den nakledilmiştir.

⁵⁶ Câbir bin Abdullah'ın rivayetinden Muslim'in *Sahih* 'inde, *Kitabu'l-Menasik*, Cilt 2, s. 889:147; Ebu Davud, *Kitabu'l-Menasik*, ayrıca İbn-i Mâce ve Müsned Ahmed.

⁵⁰ Hadisin gerçek kelimeleri şunlardır: "*Ben şu iki zayıfın hakkını yemeyi size haram kılıyorum: Yetim ve Kadın*" (Ebu Hureyre'nin rivayetinden İmam-ı Hâkim'in "*el-Müstedrek*" eserinde, Cilt 1, s. 63).

⁵¹ İbn-i Abbas'tan Ebu Davud ve el-Hâkim yetkisi üzerinde Munziri tarafından nakledildi, Cilt 3, s. 68:29.

üzerimize hakları olduğunu fark ettik.”⁵⁹ Güzel ahlâk, karı-koca arasındaki iyi ilişki ve ebeveyn tarafından çocukların sevgi ile büyütülmesinin bakımının insan kişiliğinin on ikinci ihtiyacı olan aile ve sosyal dayanışmanın yerine getirilmesine götüreceğine inanmamak için hiçbir sebep yoktur.

m. Suçların ve kuralsızlığın azaltılması

İnsan kişiliğinin yukarıdaki on iki ihtiyacının tümünün yerine getirilmesi on üçüncü ihtiyacı olan suçların ve kuralsızlığın azaltılmasının yerine getirilmesi için elverişli bir ortam oluşturmalıdır.

n. Zihinsel huzur ve mutluluk

Tüm bu on üç önemli ihtiyaçlar hakkıyla karşılanırsa, on dördüncü ihtiyaç olan zihinsel huzur ve mutluluğun da hakkıyla sağlanacağı beklenir. Tüm bu ihtiyaçların yerine getirilmesi aynı anda yalnızca insanın kendisi, aklı, nesli ve serveti üzerine değil, aynı zamanda daha hoş bir ortam oluşturarak inanca, onun daha iyi anlaşılması ve uygulanması için olumlu bir etkiye sahip olmalıdır.

2 İNANCIN, AKLIN, NESLİN VE SERVETİN GELİŞTİRİLMESİ

İnsan kendisini ıslah etmeden ve güçlendirmeden İslam'ın hedefi olan tüm insanların refahının sağlanması gerçekleşmez. Ayrıca diğer dört temel hedefin (inanç-din, akıl, nesil ve servet) de güçlendirilmesi gereklidir. Bunların hepsi insanın kendini yenilemesinde ve geliştirmesinde güçlü bir role sahiptir. Eğer bu dört husus, değişen durumlar tarafından oluşturulan zorluklara karşı

---

⁵⁹ Ömer'den Buhari'nin *Sahih*' inde, *Kitabü`-Libas*, rivayet edildi, Cilt 4, s. 281:735.

güçlendirilmez ise, şimdiki ve gelecek nesillerin makul refahını gerçekleştirmek başarısız olur ve hatta uzun vadede medeniyetin varlığı tehlikeye girebilir.

2.1 İnancın (Dinin) Güçlendirilmesi

Burada okuyucunun zihninde ortaya çıkabilecek ilk soru, günümüz dünyasında sekülerizmin, liberalizmin ve materyalizmin hükmü varken inancın neden insandan hemen sonra gelmesidir. Gerçekten inanç bu tür birbirini izleyen hedeflerin önemini hak ediyor mu? Eğer insanoğlu gelişmenin aracı ve nihai amacı ise onun ıslahına aynı zamanda refahına büyük önem verilmesi gerektiği inkâr edilemez bir gerçektir.

a. Dünya görüşü

Dünya görüşü, insan kişiliğinin tüm manevi ihtiyaçlarının yanı sıra maddi ihtiyaçlarının da yerine getirilmesini sağlamaya yardımcı olacak bir şekilde insanoğlunun gelişmesini sağlamada en büyük potansiyeli taşır. Bu onu, kendisinin yansıra Yaratıcıya, diğer insanlara, ellerindeki kaynaklara ve çevreye karşı davranışlarında, yaşam tarzlarında, zevklerinde, tercihlerinde ve tutumlarında bir değişiklik yoluyla hayata bir anlam ve amaç katarak, insanların çabalarına doğru istikamet sağlayarak ve bireyleri iyi insana dönüştürerek yapar. Bu nedenle Kur'an açıkça şöyle buyurur: “*Arınan ve Rabbinin adını anıp ve namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer*” (Ala, 87/14-15 ve Şems, 91/9-10).⁶⁰

⁶⁰ “*Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer*” (Ala, 87/14-15). “*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırılan kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır*” (Şems, 91/9-10).

Buna göre, tüm Müslüman âlimler de insan eğitimi ihtiyacına ve inancın bu eğitimde oynadığı role vurgu yapmışlardır.

Toynbee ve Durant, kapsamlı tarih çalışmalarında haklı olarak, dinlerin sağladığı ahlaki yaptırım olmadan ahlaki yükselme ve sosyal dayanışmanın mümkün olmayacağı sonucuna varmışlardır. Toynbee, "*dinler taraftarlarının sosyal yükümlülük duygusunu yok etmek yerine geliştirmek eğilimdedir*" ve "*insanın kardeşliği Tanrı'nın babalığını öngörür – karşı önerme içeren gerçek ise, eğer insanlık ailesinin ilahi babası hesaplaşma dışarı bırakılırsa insanlığı bir arada tutmak için kusursuz alternatif bir insan doku bağının mümkün olmayacağı*" iddiasındadır.⁶¹ Ayrıca, Will ve Ariel Durant *Tarihten Alınacak Dersler (The Lessons of History)* kitaplarında "*dinin yardımı olmadan toplumun başarılı bir şekilde ahlaki yaşam sürdürmesinin tarihte önemli bir örneği olmadığını*" gözlemlemişlerdir.⁶²

b. Değerler

Bu, inanç yardımı olmadan ahlaki yükselme ve sosyal dayanışmanın neden mümkün olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Çünkü ahlaki yükselmenin en önemli iki koşulu şunlardır: ilk olarak, zorunluluk haline gelen geniş ve koşulsuz kabul edilen değer ve davranış kurallarının varlığının olması ve ikinci olarak, herkes tarafından ahlaki bir yükümlülük duygusu ile gözetilen bu tür kuralları ihlal eden herkesin kınanmasıdır. Bu, herkes tarafından koşulsuz kabul edilen ve kollanan kurallara nasıl ulaşılacağı başka bir soruyu gündeme getirmektedir. Bu tür kurallara bazı seküler çağdaş filozof ve siyaset bilimciler

---

⁶¹ Toynbee, *Somervell's Abridgement*, 1958, Cilt 2, s. 380 ve Cilt 1, s. 495-496.

⁶² Will ve Ariel Durant, 1968, s. 51.

tarafından önerilen “toplumsal sözleşme” ile varmak mümkün müdür? Bu sorunun cevabı sadece tartışmaya katılan tüm katılımcılar sosyal, ekonomik ve entelektüel olarak eşitse evet olabilir, böylece istenen kuralların oluşturulmasında herkes eşit bir ağırlığa sahip olacaktır. Bu eşitliği bulmak imkânsız olduğu için, zengin ve güçlü karar verme sürecine hükmetme eğiliminde ve kendi çıkarlarına hizmet eden kuralların oluşması eğiliminde olacaklardır. Bu oluşturulan kuralların genel kabulü ve riayetini boşa çıkaracaktır. Bu nedenle, âlim ve hayırsever yabancı biri bu göreve atanabilir – yabancı, tarafsız, insanların güçlü ve zayıf yönlerini bilen, herkese eşit davranan, herhangi bir ayırım yapmadan herkes için refahı gözeten ve tarafından ortaya konan kuralların sadece kısa vadeli etkilerine değil, aynı zamanda uzun vadeli etkilerini analiz etme yeteneğine sahip bir kimsedir. Bu konumu almak için evrenin ve insanın Yaratıcısından başka kim daha nitelikli olabilir?

Yaratılan böyle yaratmıştır. İslami dünya görüşüne göre O, daha önce belirtildiği gibi, tüm insanlar için tarihin farklı zamanlarında Peygamberler (tümü insan olan) zinciri ile Hz. İbrahim dâhil olmak üzere Hz. Musa, Hz. İsa ve bunların sonuncusu Hz. Muhammed (sav). Böylece, çağlar boyunca kayıp ya da tahrip edilmemiş tüm Semavi dinlerin (*Revealed religions*) temel dünya görüşünde ve değer sisteminde bir süreklilik ve benzerlik vardır. Allah'ın halifesi olarak insanın, Yaratıcı tarafından verilen değerlere sadakatle riayet etme görevi vardır. Bu, onların bu dünyada kısa süre kalma sırasında görevleridir. Eğer onlar ellerinde bir güven olan kıt kaynaklardan istifade ederlerse ve bu kurallara uygun olarak birbirleriyle etkileşim halinde olurlarsa, sadece tüm insanların refahını sağlamak değil aynı zamanda hayvanlar, kuşlar ve böcekler de dâhil olmak üzere, çevreyi korumak da mümkün olabilir. "Sosyal ahlâk", Schadwick'in haklı olarak belirttiği gibi "neredeyse hiç tartışmaya

alınmayacak bir uzlaşma üzerine kabul görmüş standartlara bağlıdır” ve “olağanüstü az sayıda insan grupları hariç, insan ırkının bütün tarihi boyunca ahlâk dinden hiç ayrılmamıştır.”⁶³ Böylece Bernard Williams’ın "sosyal ahlâk filozoflarının bir buluşu değildir," gözlememesi, haklıdır.⁶⁴

c. Motivasyon (güdüleme)

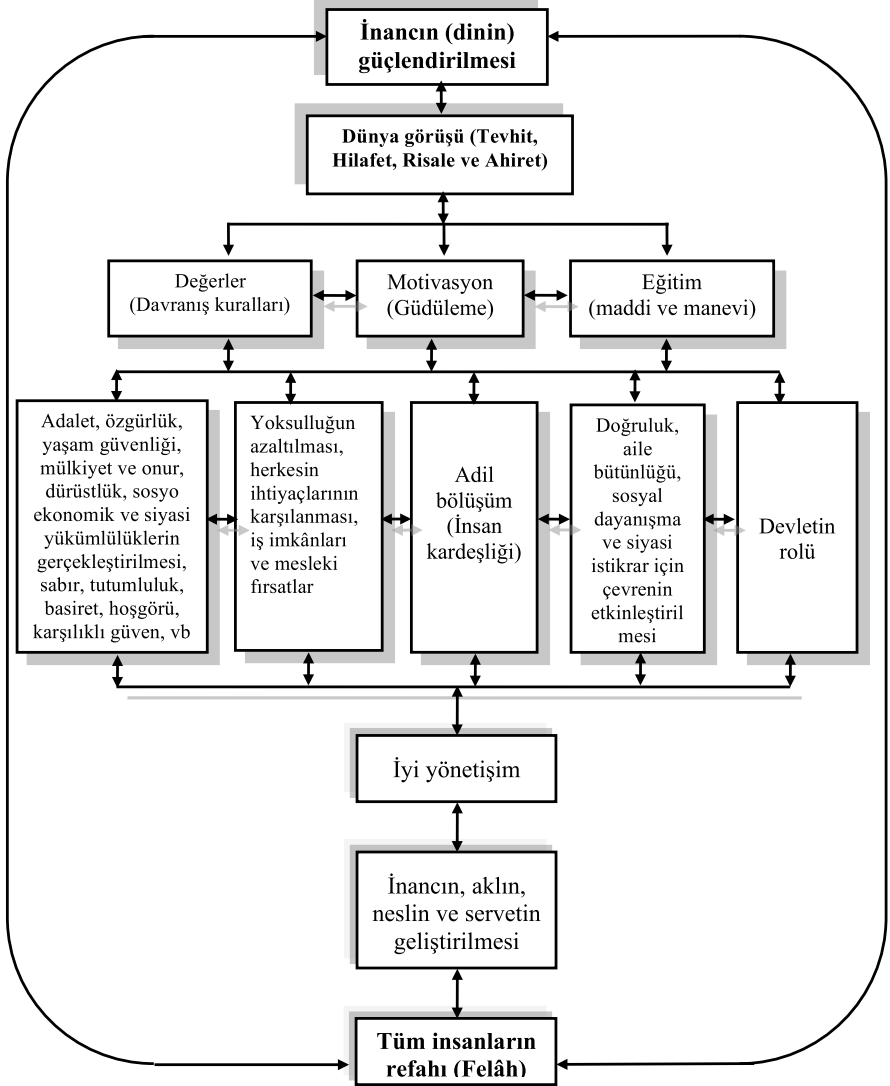
Geniş ve koşulsuz kabul ettiğimiz değerlere sahip olsak bile, herkesin bu değerlere uyması nasıl sağlanacak sorusu akla gelir. Bu değerlere uygun yaşamak, kişisel çıkarlardan belirli bir ölçüde tüm bireyler adına fedakârlığı gerektirir. Bu değerlere uygun yaşamak ve kişisel bir fedakârlık içeren onun tüm sosyal, ekonomik ve siyasi yükümlülüklerini yerine getirmek için bireyin motivasyonunda inanç nasıl yardımcı olur? İnanç, bunu kişisel çıkarlara uzun vadeli bir perspektif vererek gerçekleştirmeye çalışır – onu sonlu olan bu dünyanın ötesine, sonsuz ebedi olan ahirete uzatır. Bir bireyin kişisel çıkarı bencil olmak ve bu dünyada başkalarına karşı yükümlülüklerini yerine getirmemek şeklinde gösterilebilir. Ancak ahiret kazancı bu yükümlülükleri yerine getirmekle elde edebilir.

---

⁶³ Schadwick, 1975, s. 229 ve 234.

⁶⁴ Williams, 1985, s. 174

Şekil 3. İnancın güçlendirilmesi

Bu bireyin Allah'ın huzurunda hesap verebilmesi ve ahiretteki ödül ve ceza ile birlikte - bunlar bireylerin ve grupların kısa vadeli kişisel çıkarlarına zarar verme eğiliminde olsa bile onların sadakatle yükümlülüklerini yerine getirmeleri için motive etmek potansiyeline sahiptirler - kişisel çıkarlara uzun vadeli bir bakış açıdır. Bu, kısa vadeli dünyevi fayda uğruna uzun vadeli ebedi refahı feda edecek bir kişi için son derece mantıksız olacaktır. Kişisel çıkarların bu boyutu konvansiyonel iktisat tarafından seküler aydınlanma dünya görüşü ortaya atıldıktan sonra görmezden gelindi. Bu nedenle seküler iktisat, başkalarının refahı için kişileri fedakârlık etmeye motive edecek bir mekanizmaya sahip değildir.

d. Eğitim

İnsanlar, değerler ve motive edici sistemle tanışmadığı sürece bunların varlığı yararlı olmayabilir. Bu nedenle, İslam her Müslüman için sadece temel İslami dünya görüşünü ve değerlerini değil, aynı zamanda mevcut bilgi tabanında ve teknolojisinde temel bilgileri edinmelerini zorunlu kılar (Akıl/değerler bölümüne bakınız). Böylece onlara sadece daha iyi bir Müslüman olmak ve onurları doğrultusunda ayakları üstüne durmalarını sağlayacak istihdam ve serbest meslek olanakları açmak için yardımcı olmaz, aynı zamanda gelişimi hızlandırmak, yoksulluğu azaltmak ve gelir ve servet dağılımında eşitsizlikleri azaltmak için topluma fırsat verir. Eğer finansal sistem İslami finans modellerine dayanarak daha geniş kitleler tarafından kullanılabilir bir şekilde düzeltilmiş ise bu da ilave destek olacaktır.⁶⁵

---

⁶⁵ Bu konuda artık çok literatür bulunmaktadır. Okuyucu, örneğin Chapra, 2007a ve 2007b'ye bakabilir.

e. Çevrenin hakikat, aile ve sosyal dayanışma için etkinleştirilmesi

İslam aynı zamanda aile ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi ve bireyler arasında karşılıklı işbirliğinin teşviki için elverişli bir ortam oluşturmayı hedeflemektedir. Böyle bir ortam sağlanmadığında değerlerin yanı sıra motive edici sistem de körelmiş olabilir. Ahlaki normlara uyan ve hayranlık duyanlar için saygı ve onları ihlal edenler (*emr-i bil-maruf nehy-i ani'l-münker*)⁶⁶ için yönlendirme ile birlikte cemaatle namaz, ramazan ayında oruç, zekât ve hac böyle bir ortam oluşturmak için İslami programın bir parçasıdır. Böyle bir ortamın varlığı bireylerde istenilen niteliklerin gelişmesine ve insani sosyal hedeflerin gerçekleşmesini tehlikeye götüren kötü alışkanlıkların kısıtlanmasına yardımcı olabilir. Örneğin, basit yaşamın teşvik edilmesi, savurgan ve göze çarpan tüketimin azaltılması kaynaklar üzerinde olan aşırı taleplerin azaltılmasına yardımcı olabilir. Bu, sadece sosyal uyumu teşvikte gerekli olan genel ihtiyaçların yerine getirilmesi için daha büyük kaynak hacminin serbest bırakılmasını değil, aynı zamanda tasarruf ve yatırımları artırmak böylece, yüksek istihdam ve büyümeyi teşvik etmeye yardımcı olur. Mikroekonomide bu tür değerlerin ve koşulların tartışılmaması, kendisiyle makroekonomi arasında bir uçurum yarattı. İnsani makroekonomik hedefi gerçekleştirmek için bireylerin, ailelerin ve firmaların ihtiyaç duyulan davranış ve tercih türlerinin bir tartışması olmadan, bu hedefler havada kalır. Makroekonominin insani hedefleri, mikroekonominin bireysellik üzerindeki aşırı stresi ve kişisel çıkarlara servetin çoğaltılması ve tatmin olma isteği ile hizmeti sonucunda onun dışında kalır.

---

⁶⁶ “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır” (Al-i İmran, 3/104).

17. ve 18. yüzyıl Aydınlanma hareketi, laik ve materyalist dünya görüşü ile Batı'da dinin bu rolünü zayıflatmaya çalıştı. Bununla birlikte, bu kısmen başarılı oldu; çünkü Hıristiyan değerleri yavaş yavaş zayıflamaya başlayana kadar varlığını sürdürdü. Bu gelişmenin olumsuz meyvesi protestoları artırmıştır ve dini dünya görüşü dünya çapında bir geri dönüş yaşamaktadır.⁶⁷ Nobel ödüllü Schweitzer, haklı olarak "*eğer bir medeniyette ahlaki müessese eksik ise, başka yönlere çok güçlü yapısı olsa bile o medeniyetin çökeceğini*" vurgulamıştır.⁶⁸ Bu nedenle ona göre, "*insanoğlu üzerinde ahlaki kontrol, doğa üzerindeki kontrolden çok daha önemlidir.*"⁶⁹ Daha yakın zamanlarda Harvard Profesörü Benjamin Friedman de son kitabında ahlaki ve ekonomik büyümenin birbirlerini destekleyerek el ele gittiklerini tartışmıştır.⁷⁰ Bu Batılı yazarlardan çok önce Gazali, Şatibi ve diğer bir dizi Müslüman bilim adamı, insan refahının gerçekleştirilmesinde inanç için önemli bir yer ayırmışlardır.

Burada resmin içine inancın yerleştirilmesi insan özgürlüğünün sınırlandırılmasına yol açıp açmayacağı sorusunu gündeme getirebilir. Şart da değil. İnsanoğlu hâlâ seçim yapmakta özgürdür. Onlar ya inançları doğrultusunda yaşarlar ya da onları reddederler. Seçmek için bu özgürlük Kur'an'ın birçok ayetinde vurgulanmaktadır, bir ayet diyor ki: "*Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin*" (Kehf, 18/29). Bununla birlikte, onlar imanı reddetse bile, mutlak özgürlüğe sahip olamazlar. Her toplumda davranış kuralları biçiminde özgürlükte sınırlamalar vardır.

⁶⁷ *Çağdaş Avrupa'da Din'in (Religion in Contemporary Europe)* editörleri (Fulton ve Gee, 1994) dine karşı 200 yıllık düşmanlığın sonunun başlangıcını gördüklerini kabul ettiler.

⁶⁸ Schweitzer, 1949, s. xii.

⁶⁹ Schweitzer, 1949, s. 22-23, 38-39, 91.

⁷⁰ Friedman, 2005.

Örneğın, trafikteki kırmızı ışık bile bireysel özgürlük üzerine bir sınırlamadır. Yine de, kimse onu umursamaz, çünkü herkes bunun kazaları önlemede ve insanların zarar görmelerini engellemede ve böylece rehalarını artırmada onun yardım amacı olduğunu bilir.

2.2 Devletın Rolü

Bununla birlikte inanç tek başına insan refahını gerçekleştirmek için yeterli olamaz. Toplumlarda tüm bireylerin Allah'a inancın ve ahirette O'nun önünde hesap verebilmenin sonucu olarak ahlaki açıdan bilinçli olacaklarını varsaymak gerçekçi değildir. Ayrıca, eğer bir kişi ahlaki açıdan bilinçli olsa bile kaynak kullanımında toplumsal önceliklerin farkında olmaması mümkündür. Bunun için tamamlayıcı bir rol oynamak devletın üzerine düşen görevdir. Bu nedenle Peygamber Efendimiz (sav), açık bir şekilde "*Allah Kur'an'da yasakladığından daha fazlasını devlet yoluyla yasaklar*" diye ifade etmiştir.⁷¹ Kur'an sadece değerler verebilir, onları kendi başına yürürlüğe koymaz. Bunu yapmak devletın işidir. Adaleti ve insanların refahını sağlamak devletın ahlaki ve yasal bir sorumluluğudur. Peygamberimiz (sav) buyurdular ki: "*Her kim insanları gözetmek üzere görevlendirilir de onu samimiyetle yerine getirmese, o kişi Cenneint kokusunu bile alamayacaktır.*"⁷² Bu, bir dizi klasik yazarların yanı sıra modern yazarın yazılarında da yansır hale gelmiştir. Örneğın, İmam Hasan el-

⁷¹ Maverdi, 1955, s. 121 tarafından atıfta bulunuldu. İbn-i Aşur haklı olarak dini kurallar herkes tarafından saygı görmez ve usulüne uygun yürürlükte olmaz ise, ondan elde edilmesi beklenen faydanın tam olarak fark edilmeyeceğini işaret etmiştir (2001, s. 376).

⁷² Buhari, Ma'qil İbn Yasar'dan, Cilt 9, s. 80, *Kitabu'l Ahkâm*. (Bir kul ki, Allah onu halkı görüp gözetmek üzere vali kılar da o, hayırlı irşadıyla halkı muhafaza etmezse, elbette o kişi cennet kokusu koklayamayacak.)

Benna hükümetlerin sosyo-ekonomik reformun merkezi olduğunu vurgulamıştır; eğer devlet bozulursa her şeyi bozar, eğer düzelirse her şeyi düzeltilebilir.⁷³ Devlet, böylece, totaliter ve despotik olmayacak şekilde görevini gerçekleştirmek için çalışmalıdır. Bireysel özgürlüklerin sınırlanması, bireylerin ve grupların adına girişim ve yeniliklere aşırı zarar verebilir. Bu amaçla, şura (meclis), adil yargı, özgür basın ve doğru bir biçimde tasarlanmış kanun ve yönetmelikler de dâhil olmak üzere bir dizi kurumlar aracılığıyla devlette etkili kontrol ve denge sağlanması zorunludur. Bunların toplumun ahlaki temelini güçlendirmek ve uygun bir ortam oluşturmak için teşvik edici ve caydırıcı uygun kaynaklarla desteklenmesi gerekir. Yine de, bireyleri kendi iradeleriyle doğru olanı yapmaları için teşvik etmek ve yanlış yapmaktan kaçınmaları için onların doğru ahlâklı yetiştirilmesinden ve eğitiminden hiçbir kaçış yoktur. İnsanların kendi iradesiyle İslami değerleri uygulama zorunluluğu ve daha etkili sosyo-ekonomik, yargı ve finansal kurumların gerçekleşmesi için güçlü motivasyon uygun bir ortam yaratıldığında davranış kurallarının uygulanmasında ve istenen sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesinde devletin rolü daha az olabilir. Ayrıca, İslam toplumunda devletin yükümlülüklerini yerine getirmesinde, halkın önünde daha fazla hesap verme yükümlülüğü olan siyasi liderlik, daha fazla ifade özgürlüğü ve eşitsizlikleri ve yolsuzlukları teşhir ve cezalandırmada parlamentonun, mahkemelerin ve haber medyasının başarısı daha etkili olabilir. Diğer toplumlarda sosyal menfaati korumak için benimsenen tekniklerin gerçekten etkili olduğu tespit edilmiş ise Müslüman ülkelerde de bu tekniklerin benimsenmesi gerekebilir.

---

⁷³ Benna, 1989, *Majmu'ah Rasā'il al-Imām al-Shahīd Hasan al-Bannā*, s. 255.

2.3 Aklın Güçlendirilmesi

Akıl bir insanın ayırt edici özelliğidir; bireyin ve toplumun bilgi ve teknolojik kapasitelerinin artırılması ve insan refahının ve gelişmesinin teşviki için sürekli geliştirilmesi gerekir. Gazaliye göre, "*Akıl kaynak, başlangıç noktası ve bilginin temelidir. Tıpkı meyvenin ağaçtan, ışığın güneşten ve görüşün gözden geldiği gibi bilgi de ondan gelir. Eğer öyleyse, o zaman neden hem bu dünyada hem de ahirette başarının kaynağı olduğu için onurlanmamalıdır.*"⁷⁴ İslami kalkınma vizyonunun gerçekleştirilmesinde inancın rolüne yapılan vurgunun kesinlikle aklın değerinden düşük olarak değerlendirilmesi anlamına gelmez. Bunun nedeni, vahiy ve idrak bir bireyin kalbi ve zihni gibidir ve her ikisi de insan hayatında çok önemli bir role sahiptir. Eğer insan refahının en yüksek seviyede gerçekleştirilmesi isteniyorsa bu ikisinin hiçbirinden vazgeçilemez.

Akla doğru yönü sağlayan inançtır. İnancın rehberliği olmadan akıl, insanları kandırma, istismar ve kitle imha silahlarının icadına götürür. Bununla birlikte, aklın insanlığa hizmeti için inancın rehberliğini gerektirirken, inanç da dinamizmini korumak, değişen sosyo-ekonomik ve entelektüel çevreye başarılı bir şekilde cevap vermek, kaynakların kıtlığına rağmen gelişmeyi hızlandırabilir teknoloji türlerini oluşturmak ve İslam'ın hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamak için aklın hizmetini gerektirir. Bu nedenle, daha önce de belirtildiği gibi, aklın idraki ve vahiy gereklidir, bunlar birbirlerine bağlıdır. Bu onların uyumlu kullanımı gerçek insan refahını teşvik edebilir; bilgi ve teknoloji türlerinin gelişmesine yol açabilir. Bunlardan herhangi birinin ihmalî düşüşe yol açmayabilir; fakat sonuçta düşüşe yol açacaklardır. Kur'an-ı Kerim mantık ve

---

⁷⁴ Gazali, *İhya*, Cilt 1, s. 83.

gözlemin kullanımını ciddi bir şekilde beyan eder (Al-i İmran, 3/190-91 ve Fussilet, 41/53).⁷⁵

Bu vurgu tarih boyunca Müslüman âlimlerin yazılarında mevcut olmuştur. Örneğin, İbn-i Teymiye (ö. 728/1328) açıkça, Kur'an, Sünnet ve Ümmetin icmandan Müslümanların inançları, ibadetleri ve değerlerini ele alarak "*akıl ile çatışma içinde değildir, çünkü akıl ile açıkça çelişen her ne olursa olsun batıl olduğu*" üzerinde durmuştur.⁷⁶ O, bazı insanların Kur'an ve Sünnet metinlerini yanlış anladıklarını veya anlamadıklarını; dolayısıyla sorunun Kur'an-ı Kerim ve Sünnetten değil, kendilerinden kaynaklandığını belirtir.⁷⁷ 20. yüzyılın önde gelen ve saygın bir din âlimi olmasının yanı sıra Faysal ödülü sahibi Mustafa el-Zarqa da, "*İslam uleması arasında İslam'ın inanç ve öğretilerinde akıl ile çelişen hiçbir şeyin olmadığı fikrinin mevcut olduğunu*" açıkça belirtmiştir.⁷⁸

a. Ayetleri ve hadisleri yorumlamada amaçlara odaklanma

Bu, inanç ve aklın birbirlerine bağlı olduğunu ve birbirlerini güçlendirme ve İslam'ın hedeflerini gerçekleştirmede yardımcı olacak şekilde kullanılması gerektiğini göstermektedir. Aklın aktif rolü olmadan, Kur'an ve Sünnet

⁷⁵ "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır" (Al-i İmran, 3/190). "Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarak Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler" (Al-i İmran, 3/190). "Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?" (Fussilet, 41/53).

⁷⁶ İbn-i Teymiye, *Mecmu el-Fetva*, 1963, Cilt 11, s. 490.

⁷⁷ İbn-i Teymiye, *Mecmu el-Fetva*, 1963, Cilt 11, s. 490.

⁷⁸ Mustafa el-Zarqa, *Al-'Aql wa al-Fiqh*, 1996, s. 14.

yorumlarını rasyonel değerlendirmek ve içtihat yapmanın yanı sıra fikhî hükümlerin İslam'ın hedeflerini gerçekleştirme üzerindeki etkileri mümkün olmayabilir. İslam'ın hedefleri ile uyum içinde olmayan ve insan refahına zarar verebilecek sonuçlara yol açması muhtemel herhangi bir yorum veya hüküm dikkatli bir şekilde yeniden ele alınıp düzeltilmesi veya tamamen reddedilmesi gerekir. Bu, bir dizi ileri gelen Müslüman bilim adamı tarafından vurgulanmıştır. İmam'ül-Harameyn, Ebü'l-Meâli el-Cüveyni (ö. 478/1085) "*Her kim İslam'ın emirleri ve yasaklarındaki hedefleri anlamazsa, dinin konulmasında basiret sahibi olmadığını*" söylemektedir.⁷⁹ Şeyh Muhammed el-Tahir İbn-i Aşur da şöyle belirtir: "*Fıkıh sorunlarının çoğu dine ve amaçlarına hizmete yönelmekte, bu yüzden, Kanun Koyucu (Şariin) sözlerinden hüküm çıkarma etrafında dönmektedir.*"⁸⁰ Bunun talihsiz sonucu "*Fıkıh usulü de dâhil olmak üzere, dini ilimlerin birçoğunun daha önceki dönemlerde yararlandığı gerçek ruhunu kaybetmiş olmasıdır. Bu ruhun yeniden canlanması dini ilimlerin canlanması için en önemli şarttır.*"⁸¹

Metinlerin yorumlanmasına yapılan vurgudan ziyade İslam'ın hedeflerine yapılan vurgu İslam öğretilerinin gerçek ışıltısını sadece eski parlak haline getirmez, aynı zamanda görüş farklılıklarının yanı sıra mevcut çatışmaların, fanatizmin, hoşgörüsüzlüğün ve dış görünüme gereğinden fazla verilen önemin azaltılmasında yardımcı olur. Ancak vahyin ve aklın böyle tamamlayıcı ve uyumlu bir rolü Müslüman ülkelerde modern bilimlerin öğretimini dini bilimlerle birleştiren bir eğitim sistemi oluşturmadan ve İslam'ın hedefleri ışığında öğrencileri rasyonel düşünecek, metinleri analiz edecek ve

⁷⁹ Cüveyni (ö. 478/1085), *el-Ghiyathi*, 1400, Cilt 1, s. 295.

⁸⁰ İbn-i Aşur, *Maqāsid al-Sharī'ah al-Islāmiyyah*, 2001, s. 166.

⁸¹ Aba al-Fadl 'Abd al-Salam (1424/2004), s. 576-77.

yorumlayacak bir şekilde eğitmeden ve modern yaşamın sorunları ile yüzleştirmeden mümkün olmayabilir.

b. Yüksek düzeyli dini ve ilmi öğretim ihtiyacı

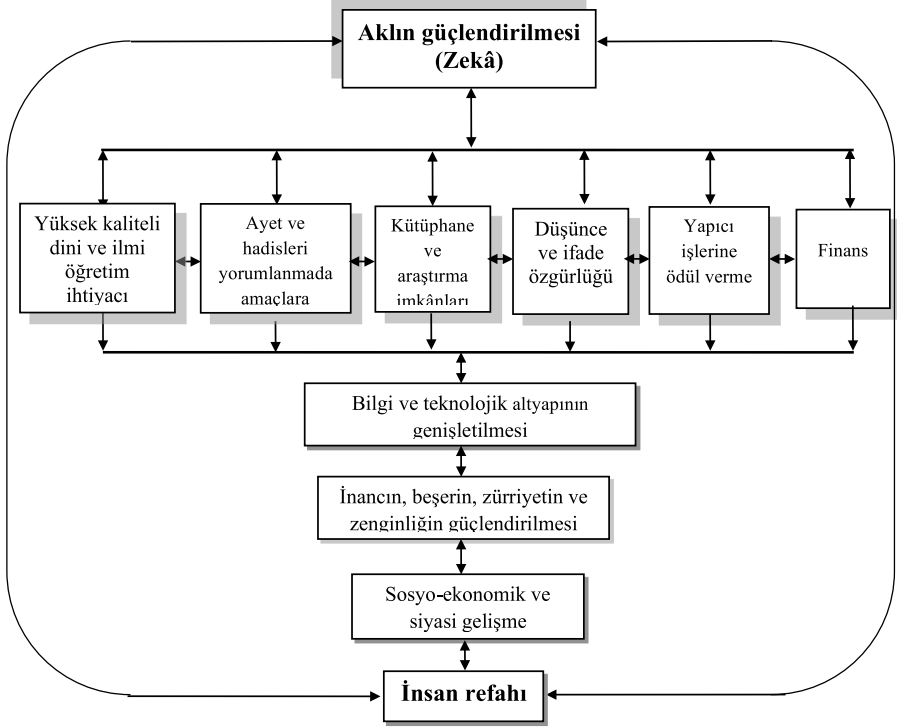
İnsanın yetiştirilmesine ve sosyo-ekonomik açılardan geliştirilmesine çok önem veren bir dünya görüşünde doğaldır ki eğitime büyük önem verilmektedir. Kur'an'ın Peygamber'e ilk vahyi "*Yaratan Rabbinin adıyla oku!... O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir*" olduğuna şaşmamalıdır (Alak, 96/1-5).⁸² Hatta Peygamberimiz (sav), İslami dünya görüşü içinde her Müslüman erkek ya da kadın için öğrenmenin zorunlu olduğunu ve bir âlimin âbide üstünlüğünün ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibi olduğunu belirtmiştir.⁸³ Bunun için sadece din ve fen eğitiminin birlikte oluşuyla insanlara toplumun değerlerini bilmeleri için uygun bir temel bilgi, manevi açıdan yasal (helal) bir şekilde geçimlerini kazanmaları için onların becerilerini yükseltme ve bilim ve teknolojinin gelişimine tam olarak katkıda bulunma ve İslam hedeflerinin gerçekleştirilmesi için imkân sağlayacaktır. Fıkıh literatüründe de Kur'an ve Sünnet eğitime aynı vurgu yapılmıştır. Yirminci yüzyılın seçkin

⁸² "*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak" dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir*" (Alak, 96/1-5).

⁸³ "*Bilgi arayışı her Müslümanın görevidir*" ve "*Âlimin cahil (âbid) üzerindeki üstünlüğü donunaylı gecede ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir*", Her iki hadis de, İbn-i Mâce tarafından bildirilmiştir, birincisi Enes Bin Malik ve ikincisi Ebu el-Derdâ, Cilt 1, s. 81, sayı 223 ve 224, *el-Mukaddime*, Bab:17- *fadl al-'ulama' wa al-hathth 'ala talab al-'ilm*). Öğrenme ve öğretme konusunda diğer hadisler için, s. 80-98 bakınız. Ayrıca bkz; Kurtubi, *Jami' Bayan al- 'Ilm wa Fadluhu*, Cilt 1, s. 3-63 ve Gazali, *İhya*, Cilt 1, s. 4-82.

hukukçularından biri olan Ebu Zehra, "bir kişiyi yetiştirmenin gerekliliğini onun topluma bir zarar kaynağı değil, yararlı kaynak olması" şeklinde ifade eder.⁸⁴

Şekil 4. Aklın güçlendirilmesi

⁸⁴ Muhammad Abu Zahrah, *Usul of-Fiqh (Fıkıh Usulü)*, 1957, s. 350.

a. Diğer ihtiyaçlar

Gerçekten, eğitim ve araştırma eğer Müslüman toplumların ahlaki, maddi ve teknolojik gelişmelerinin hızlanması amacıyla yönelik iseler kaliteli olmak zorundadır. Uygun araştırma ve kütüphane olanakları sağlanmaz ise, bu amaç saf bir umut olarak kalır. Bu durumlarda düşünce ve ifade özgürlüğü olmaz; yaratıcı işler gerektiği şekilde ödüllendirilmez ve tayin ve terfiler liyakat ve topluma yapılan katkılar yerine kişisel ilişkilere dayanır. Mali kaynak eksikliği nitelikli yüksek eğitim teşvik etmek için bir engel olabilir. Ancak eğer eğitim, araştırma ve teknolojik ilerleme kalkınma için önemli kabul edilir ise, o zaman yolsuzluk minimize edilmeli ve mümkün olan her yerden temin edilmelidir (Şekil 4).

2.4 Neslin Güçlendirilmesi

a. Ahlaki gelişim

Eğer gelecek nesiller ruhsal, fiziksel ve zihinsel olarak öncekilerden daha düşük ise hiçbir medeniyet yaşayamaz ve bu nedenle karşılaştıkları zorluklara başarılı bir şekilde cevap veremezler. Bu nedenle, gelecek nesillerin kalitesinin sürekli geliştirilmesi gerekir. Ancak bunlar bir dizi faktörlere bağlıdır. Bunlardan biri çocukların yetiştirilme niteliğidir. Onların iyi birer Müslüman olmaları için gerekli olan tüm asli nitelikleri onlara öğretmek gereklidir. Onlar ebeveynleri ve öğretmenlerine karşı çocukluktan itibaren saygılı, kibar, dürüst, doğru, vicdani, hoşgörülü, dakik, çalışkan ve tutumlu olmalarını, başkalarına karşı özellikle onlardan aşağı olanlara, yoksullara ve mağdurlara karşı yükümlülüklerini yerine getirmek için istekli ve diğerleri ile barış içinde birlikte olmaları gerektiğini öğrenmelidirler.

b. Düzgün yetiştirme ve aile bütünlüğü

Aile çocukların ahlaki bakımdan yetiştirildikleri ilkokuldur. Bu okul İslam'ın beklediği iyi nitelikli karakteri öğretmede başarısız olursa, daha sonra kötüleşmenin üstesinden gelmek zor olabilir. Ancak, eğer İslam öğretilerinin ışıltısı ebeveynlerin kendi karakterlerini yansıtmıyorsa, ailenin bu büyük sorumluluğu tatmin edici bir şekilde yerine getirmesi mümkün olmayabilir. Bu durumda, onlar çocukları tarafından örnek alınan bir kimse olarak onlara hizmet etmeleri ve onlara iyi ve verimli insan olmak için gereken kaliteli özeni göstermek ve yetiştirmek mümkün olmayacaktır. Buna ek olarak, Kur'an tarafından arzu edildiği üzere aile içinde sevgi, şefkat ve huzur ortamı olması zorunludur (Rum, 30/21).⁸⁵ Böyle bir ortam sadece ebeveynlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını bilinçli ve uzlaşarak yerine getirdikleri takdirde geçerli olacaktır. Hiçbir şey çocuklar için ebeveynlerin sürekli çekişmesinden daha kötü olamaz. Böyle bir anlaşmazlık sonuçta çocukların ahlaki, zihinsel ve psikolojik gelişimi üzerinde olumsuz etkisi olan boşanmaya yol açabilir.⁸⁶ Bu sebeptendir ki, İslam boşanmaya izin verse bile, Peygamberimiz (sav.) şöyle buyurmuştur: *“Allah'ın helal kaldıkları arasında en sevmediği şey boşanmadır”*⁸⁷ ve *“Evlenin ama sakın boşanmayın, çünkü boşanmak Allah'ın arşını titretir.”*⁸⁸ Bu

⁸⁵ *“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır”* (Rum, 30/21).

⁸⁶ Bilimsel çalışmalar dindar evlerde büyüyen gençlerin suç işleme olasılığının (uyuşturucu veya alkol kullanımı veya evlilik öncesi ilişki) daha düşük olduğunu göstermiştir (Iannaccon, 1998, s. 1476; Gruber, 2005; Wallace ve Williams, 1997; Bachman, et. al, 2002, ve Fukuyama, 1997).

⁸⁷ Kurtubi, Cilt 18, s. 149, İbn-i Ömer'in Talak suresi, 65/1 ayetinin yorumunda atıfta bulunulmuştur.

⁸⁸ Age, Ali bin Ebi Talip'ten.

yüzden, çocuğun gelişmesinde mümkün olduğunca anlaşmazlıkları ve boşanmayı önlemek için ve kaçınılmaz olduğunda bu olumsuz etkilerden onları kurtarmak için mümkün olan gayreti göstermek gereklidir.

c. *Fikri gelişim*

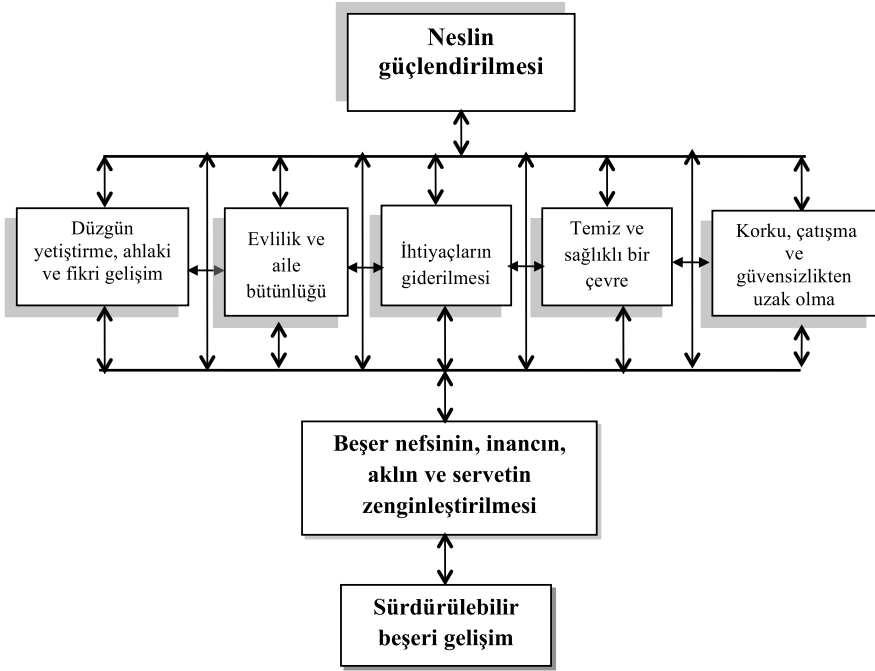
Aile bütünlüğüne ve çocukların güzel ahlâk ile yetiştirilmesine ek olarak, nesillerin güçlendirilmesi için gerekli olan ikinci faktör, onlara kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlayacak gerekli becerileri sağlamak ve toplumlarının ahlaki, sosyo-ekonomik, entelektüel ve teknolojik gelişimine etkin bir şekilde katkıda bulunmaları için eğitmektir. Bu amaçla, yüksek kaliteli okullar, kolejler ve üniversitelere sahip olmak zaruridir. Bu, Müslümanların önemli gelişmelerden sonra son birkaç yüzyılda başarısız kaldıkları bir alandır. Bu nedenle eğitime hak ettiği öncelik ve ihtiyaç duyduğu kaynaklar verilmedikçe, Müslüman ülkelerin gelişimlerini hızlandırmaları ve karşılaştıkları zorluklara karşı başarılı bir şekilde gerekeni yapmaları mümkün değildir. Duvarlara cesaretle yazılması gereken açık mesaj: '*eğitim*', '*eğitim*' ve '*eğitim*'dir. Ancak, eğitim ücretsiz olmazsa ve bu mümkün değilse uygun maliyette olmadıkça istenildiği gibi yaygınlaşamaz. Çünkü böyle olmazsa sadece zenginler çocukları için kaliteli eğitim sağlayabilir. Oysa bu gelir ve servetteki mevcut eşitsizlikleri artırır ve sırasıyla sosyal gerilimi ve istikrarsızlığı körükler. Kaynak eksikliği zayıf bir bahanedir, çünkü gerekirse bu kaynaklar diğer sektörlerden eğitime kaydırmak gerekir.

d. *İhtiyaçların giderilmesi ve sağlıklı bir çevre*

Nesillerin güçlendirilmesi için vazgeçilmez olan iki faktör daha vardır. Bunlardan biri, sağlık dâhil olmak üzere tüm ihtiyaçların yerine getirilmesidir. Böylece birey bedeni ve fikri bakımdan sağlıklı ve toplumda rollerini etkin bir

şekilde oynama yeteneğine kavuşur. Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmuşlardır: "*Kuvvetli mümin Allah katında zayıf müminden daha hayırlı (daha üstün) ve daha sevimlidir.*"⁸⁹ Eğer çocuklar temiz ve sağlıklı bir çevre ve uygun tıbbi bakım ile birlikte doğru beslenemiyorlarsa, güçlü ve sağlıklı büyüyemezler ve böylece, ahlaki olarak dürüst ve iyi eğitilmiş olsalar bile toplumlarına ciddi katkı sağlayamazlar.

Şekil 5. Neslin güçlendirilmesi

⁸⁹ İbn-i Mâce, Cilt 1, s. 31-79.

e. Korku, çatışma, güvensizlik ve borç ödeme yükünden uzak olma

Nesillerin güçlendirilmesi için vazgeçilmez olan diğer bir faktör korku, çatışma, güvensizlik ve şimdiki neslin tüketim amaçlı oluşturduğu borçların ödenmesi yükünden uzak durmaktır. Korku, çatışma ve güvensizlik hoşgörü ve barış politikası benimsenerek azaltılabilir. Ayrıca insanlar arasında daha iyi bir anlayış oluşturmak için yeterli kaynak ayılması ve tahrip edici maddelerin ortadan kaldırılması gereklidir. Borç yükü iki önemli tedbir benimsenerek azaltılabilir. Bunlardan biri şimdiki neslin olanaklarının ötesinde yaşam tarzı amacını dizginlemedir. Böyle bir girişim sadece özel sektörün borcunu azaltmayacak, aynı zamanda tasarrufu artıracak ve gençler için istihdam olanaklarını genişletmeye yardımcı olacaktır. Diğer vazgeçilmez ölçü ise borç yükünde artışa neden olan açıkları azaltmak için yönetim bütçesine daha fazla disiplin getirmektir. Bu aynı zamanda İslam hedeflerinin gerçekleşmesinde gerekli olan kaynakların oluşturulmasına yardımcı olacaktır.

2.5 Servetin (Malın) Geliştirilmesi ve Yaygınlaştırılması

Gazali ve Şatibi amaçlar listesinin sonunda serveti sayarlar. Bu, muhakkak onun önemsiz olduğu anlamına gelmez. Nitekim servet (mal) İslam'ın diğer dört temel hedefleri kadar önemlidir, çünkü onsuz diğer dört genel refahı sağlamak için gereken destek sağlanamaz. Hayattan el etek çekmek ve yalnızlık Kur'an ve Sünnet tarafından onaylanmamaktadır. Kur'an diyor ki: “*(Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık*” (Hadid, 57/27). Peygamber Efendimiz (sav): “*Allah'tan korkanın mal edinmesinde sakınca yoktur*”⁹⁰ ve “*Her kim malını korurken öldürülürse o kimse şehittir*”⁹¹

⁹⁰ Sahih-i Buhari, *Al-Adab al-Mufrad (el Edeb el Müfred)*, s. 113-301, *Bâb Tib el-Nafs*.

⁹¹ Sahih-i Buhari, *Kitab al-Mazalim*, ve Sahih-i Müslim, *Kitab al-Iman*.

hadislerinde malın değeri ifade olunmaktadır. Belki bu nedenle servet (mal), önemli bir hukukçu ve Kur'an tefsircisi olan Fahreddin el-Razi (ö. 606/1209) tarafından beş hedef sıralamasında nefisten hemen sonra yerleştirilmiştir.⁹²

Servet, Allah'ın bir emanetidir. Bunun için mal ve servet kılığının giderilmesi, herkesin ihtiyaçlarının karşılanması, mümkün olduğu kadar herkes için huzurlu hayatı temini ile gelir ve servetin eşit dağılımının teşvik edilerek geliştirilmesi, dürüst ve bilinçli bir şekilde kullanılması gerekir. Mal ve servetin kazanılmasının yanı sıra kullanılmasının da öncelikle İslam'ın hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla olması gerekir. İnanç değerleri ve motive edici sistemi burada önemli bir role sahiptir. İncanın sağladığı değerler olmaz ise malın bizzat kendisi amaç olur. Daha sonra bu, vicdansızlığı teşvik eder, sonunda şimdiki ve gelecek nesillerden birçoğunun refahını azaltacak eşitsizlikler, dengesizlikler ve aşırılıkları doğurur. Bu nedenle Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: “*Altın, gümüş ve kadifenin kölesi olan helak oldu. Ona bir şey verilirse razı olur, verilmezse razı olmaz.*”⁹³ Bu nedenle, inanç ve mal (servet) insan refahı için son derece gereklidir. Bu ikisinin hiçbirinden vazgeçilemez. Bireylerin hem Allah'a hem de kendilerine, diğer insanlara ve çevreye karşı yükümlülüklerini yerine getirmeleri için gerekli olan kaynakları sağlayan mal olduğundan, bunun kazanılmasına ve harcanmasına bir disiplin ve anlam yükleyen inançtır. Böylece amacına uygun daha etkin bir şekilde hizmet verir.⁹⁴

⁹² Razi, *el-Mahsül*, 1997, Cilt 5, s. 160.

⁹³ Sahih-i Buhari, *Kitab el-Cihad ve'l-Siyar*.

⁹⁴ Bu sebeple Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet gününde kul iki adımını atar atmaz şu dört şeyden hesap sorulacaktır: İlimiyle ne yaptığından, ömrünü nerede geçirdiğinden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından, bedenini nerede kullandığından*” (Ebu Yusuf, *Kitab 'ul-Harac*, s. 4).

İslam'ın en önemli hedefi olan gelir ve servet eşitsizliklerini en aza indirmeyi sağlamak için malın (servetin) artırılması da zorunludur. Bu amaçla zekât, sadaka ve vakıflarla yeniden dağıtım yöntemlerine bağımlı kalmak eksik olur. Bütün bunlar vazgeçilmez olsa da, ekonomik kalkınma ile ulusal pastayı büyütmek önemlidir. Yüksek vergi oranlarıyla varlıklı kesime aşırı yük yüklenmesi doğru değildir. Nitekim Kur'an-ı Kerim bunu açıklamaktadır (Muhammed, 47/37).⁹⁵ Crossland, sosyalist deneyimin ışığında haklı olarak *"herhangi bir önemli transfer sadece bir akrabayı değil, aynı zamanda nüfusun daha iyi durumda olan yarısının gerçek gelirlerinde mutlak bir düşüş içerir... ve bu onları bozar"* diyerek buna işaret etmiştir.⁹⁶ Eğer yeniden dağıtım yöntemlerinde aşırı bağımlılık olursa Müslüman ülkelerin deneyimi ahlaki dönüşüm yerini almış olsa bile önemli ölçüde farklılık olmamaktadır. Bu nedenle, Müslümanlar yoksulluk ve eşitsizliklerin azaltılmasında ekonomik kalkınmanın rolünü görmezden gelemeler. Bu eğitim, teknolojik ilerleme, dürüst ve disiplinli çalışma, zamanı iyi kullanma, verimlilik, araştırma, düzenlilik, takım çalışması, tasarruf lehine bireysel ve toplumsal karakterin özellikleri yönünde insan kaynaklarının güçlendirilmesini gerektirecektir. İslam bunlara vurgu yapar; fakat günümüzde bunlar Müslüman toplumlarda nispeten zayıf ve hatta okul ve medrese müfredatının yanı sıra cami vaazlarında bile istenen vurguyu alamamaktadır. İnsan kaynaklarının yükselmesine ek olarak, İslam öğretileri ışığında hızlı kalkınmayı sağlamak için para, maliye ve ticaret politikalarına yeniden yön vermek gereklidir. İslam ile çatışma içinde olmayan

⁹⁵ "Eğer onları sizden isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederdingiz, O da kinlerinizi ortaya çıkarırdı" (Muhammed, 47/37).

⁹⁶ Crossland, 1974.

yüksek büyüme oranları elde etmiş diğer ülkelerin deneyimlerinden yararlanmaktan çekinmeye gerek yoktur.

Gelişim sürecinde daha fazla adil olunması için, küçük ve orta ölçekli işletmelerde yoksullara istihdam ve mesleki fırsatlar yaratmak üzere teşvik vermek aynı zamanda gereklidir. Mesleki eğitim ve mikro finans teşviki olmadan ve kırsal ve kentsel geçekundu alanlarda çok gerekli altyapıyı ve pazarlama olanağı sağlamadan bu mümkün olmayabilir.

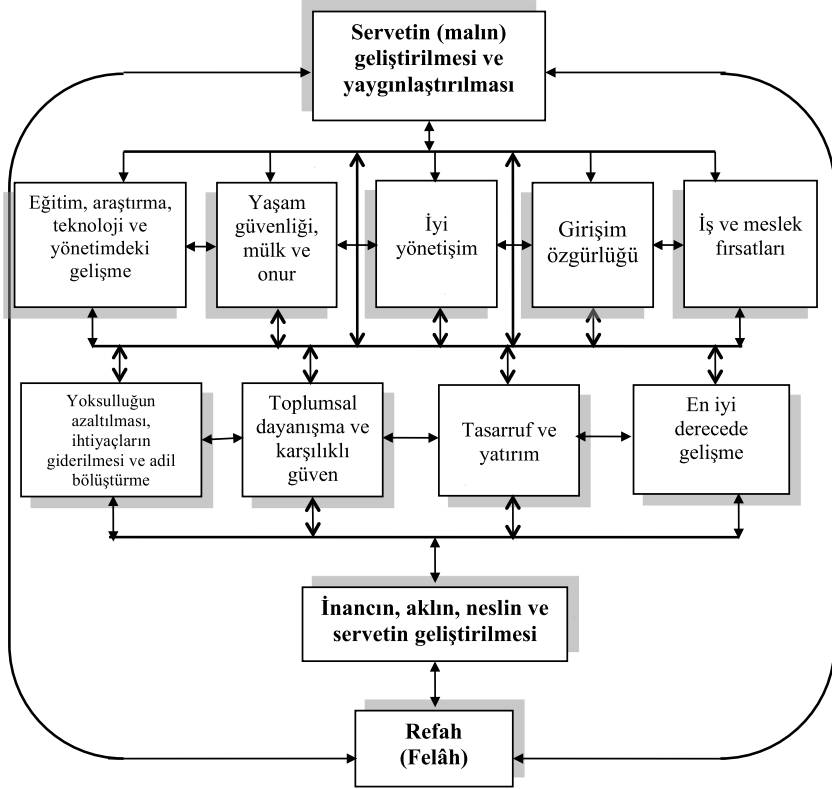
Deneyim göstermiştir ki faize dayalı mikro finans, yoksulların yaşamında istenildiği gibi gelişmeye yol açmamıştır. Bunun nedeni, faiz oranlarının yüzde 30 ila 45 kadar yüksek olarak ortaya çıkmasıdır. Bu da borçlularda ciddi sıkıntılara neden olmuş ve onları sonsuz bir borç döngüsü içine alarak yok etmiştir.⁹⁷ Sermaye sahibi olmak refahın önemli unsurlarından biridir. Eğer fakirlerin sermayeye erişimleri yoksa onlar gerekli becerilere sahip olsalar bile yoksulluktan kurtulmaları mümkün olmayabilir. Bu nedenle, fakire faizsiz insani mikro finans sağlamak önem taşır. Bu mikro finansın zekât ve vakıf kurumları ile bütünleşmesi gerekir.⁹⁸ İmkânı olanlar için kar-zarar ortaklığı, satış ve kiralama tabanlı İslami finans modellerinin benimsemesi gerekir.

---

⁹⁷ Bakınız, Ahmad, 2007, s. XVII - XIX ve 32.

⁹⁸ İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (IRTI) (2007) raporuna bakınız.

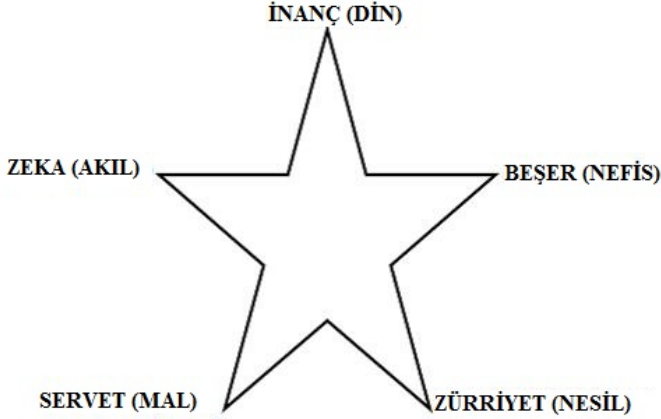
Şekil 6. Servetin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması

3 SONUÇ

Böylece, İslam zenginliğin yanında; insanın kendisini (nefsini), inanç, akıl, nesil ve mal dâhil olmak üzere insan refahının tüm öğelerini vurguladığı görülür. Bunların hepsi birbirine bağlıdır ve birbirlerini destekleyici rol oynar. Tüm bu içeriklerin zenginleşmesinde, ilerleme sağlanmasında kendi parlaklığı ile parlamaya ve gerçek insan refahını gerçekleştirmeye yardımcı olma İslam'ın beş köşeli yıldızı ile mümkün olabilir (Şekil 7). Ancak o zaman, İslam dünyası için Kur'an'ın Peygamber Efendimiz (sav) hakkında söylediğinin bir yansıması mümkün olacaktır: “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” (Enbiya, 21/107).

Şekil 7. İslam esaslarının ışığında insan refahı

İslami vizyonu gerçekleştirmek için diğer şartları ihmal ederek sadece ekonomik kalkınmaya yoğunlaşma İslam dünyasında kısa vadede nispeten daha yüksek oranda büyüme sağlayabilir. Ancak eşitsizliklerde artış, aile parçalanması, çocuk

suçları ve toplumsal huzursuzluklar nedeniyle bunu uzun vadede sürdürmek zordur. Bu düşünüş yavaş yavaş idare, toplum ve ekonominin tüm sektörlerinde İbn-i Haldun (ö. 808/1406) tarafından *Mukaddime*⁹⁹'de vurgulandığı gibi dairesel nedensellik yoluyla iletilebilir ve sonuçta zaten yüzyıllardır gerileyen Müslüman medeniyetinin daha da bozulmasına yol açabilir.

---

⁹⁹ İbn-i Haldun'un dairesel nedensellik modelinin bir analizi için bakınız: Chapra, 2000, s. 145-159.

KAYNAKÇA

- [1] Ahmad, Khurshid (ed.) (1980), *Studies in Islamic Economics*, Leicester, İngiltere: The Islamic Foundation.
- [2] Ahmad, Qazi Kholiquzzaman (2007), *Socio-Economic and Indebtedness-Related Impact of Micro-Credit in Bangladesh*, Dhaka: The University Press.
- [3] Alden, A. J. (1961), *Free Action*, Londra.
- [4] Awdah, Jasir (2006), *Fiqh al-Maqasid: Inatah al-Ahkām al-Shar‘iyyah bi Maqāsidihā*, Herndon, VA: International Institute of Islamic Thought.
- [5] Bachman, J., O’Malley, P.M., Schulenberg, J.E., Johnston, L.D., Bryant, A.L. ve Merline, A.C. (2002), *The Decline in Substance Use in Young Adulthood: Changes in Social Activities, Roles and Beliefs*, NS: Lawrence Erlbaum Associates.
- [6] Benna, Imam Hasan el- (1985), *Hadith al-Thulatha’ bi al-Imam Hasan al-Banna*, Ahmad ‘Isa ‘Ashur (ed.), Kahire: Maktabah al-Qur’an.
- [7] Benna, Imam Hasan el- (1989), *Majmū‘ah Rasā’il al-Imām Hasan al-Bannā*, Alexandria: Dār al-Da’wah.
- [8] Blanchflower, David ve Andrew, Oswald (2004), *Well-being over time in Britain and the USA*, *Journal of Public Economics*, 88 (7), 1359-86.
- [9] Buhari, Muhammad İbn-i Ismail el- (n.d.), *Al-Jami’ al-Sahih*, Kahire: Muhammad ‘Alī Subayh.
- [10] Buhari, Muhammad İbn-i Ismail el- (Hicri 1379), *Al-Adab al-Mufrad*, Kahire: Qusay Muhibb al-Dīn al-Khatīb, 2. baskı.
- [11] Chapra, M. Umer (1985), *Towards a just Monetary System*, Leicester, İngiltere: The Islamic Foundation.
- [12] Chapra, M. Umer (1992), *Islam and the Economic Challenge*, Leicester, İngiltere: The Islamic Foundation.
- [13] Chapra, M. Umer (2000), *The Future of Economics: An Islamic Perspective*, Leicester, İngiltere: The Islamic Foundation.
- [14] Chapra, M. Umer (2007a), *The Case Against Interest: Is it Compelling?*, *Thunderbird International Business Review*, 49(2), 161-86.
- [15] Chapra, M. Umer (2007b), “Challenges Facing the Islamic Financial Industry” in: M.K. Hassan ve M. Lewis (ed.), *Handbook of Islamic Banking*, Cheltenham, İngiltere: Edward Elgar.

- [16] Chapra, M. Umer (2008), *Muslim Civilization: The Causes of Decline and the Need for Reform*, Leicester, İngiltere: The Islamic Foundation.
- [17] Crossland, C.A.R. (1974), *Socialism Now*, Londra: Jonathan Cape.
- [18] Diener, Ed ve Oishi, Shigehiro (2000), "Money and Happiness: Income and Subjective Wellbeing" in: E. Diener ve E. Suh (ed.), *Culture and Subjective Well-being*, Cambridge, MA: MIT Press.
- [19] Durant, Will ve Ariel (1968), *The Lessons of History*, New York: Simon & Schuster.
- [20] Easterlin, Richard (1974), "Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence" in: D. Paul ve R. Melwin (ed.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honour of Moses Abramowitz*, New York: Academic Press.
- [21] Easterlin, Richard (1995), Will Raising the Income of all Increase the Happiness of All?, *Journal of Economic Behaviour and Organization*, 27(1), 35-48.
- [22] Easterlin, Richard (2001), *Income and Happiness: Towards a Unified Theory*, *The Economic Journal*, 111(473), 465-84.
- [23] Ebu Yusuf, Yakub İbn-i İbrahim (ö. 182/798), *Kitâb al-Khâraj*, Kahire: al-Matba'ah al-Salâfiyyah, 2. baskı, Hicri 1352.
- [24] Ellison, Christopher (1991), *Religious Involvement and Subjective Well-being*, *Journal of Health and Social Behaviour*, 31(1), 80-99.
- [25] Ellison, Christopher (1993), "Religion, the Life Stress Paradigm, and the Study of Depression," in: L. Jeffrey (ed.), *Religion in Aging and Mental Health: Theoretical Foundations and Methodological Frontiers*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- [26] Fulton, John ve Peter, Gee (ed.) (1994), *Religion and Contemporary Europe*, Lampeter, İngiltere: The Edwin Press.
- [27] Gazali, Ebu Hamid el- (ö. 505/1111) (n.d.), *Ihya' 'Ulûm al-Dîn*, Kahire: Maktabah wa Matba'ah al-Mashhad al-Husayni, 5 cilt.
- [28] Gazali, Ebu Hamid el- (1937), *al-Mustasfa*, Kahire: al Maktabah al- Tijariyyah al-Kubra.
- [29] Gruber, Jonathan (2005), *Religious Market Structure, Religious Participation, and Outcomes: Is Religion Good for You?*, NBER Çalışma Tebliği, 11377.
- [30] Hadimi, Nureddin Muhtar el- (2005), *Al-Ijtihâd al-Maqâsidî: Hujjiyyatuhû, Dawâbituhû, Majâlâtuhû*, Riyad: Maktabah al-Rushd.
- [31] Hausman, Daniel ve McPherson, Michael (1993), *Taking Ethics Seriously: Economics and Contemporary Moral Philosophy*, *Journal of Economic Literature*, XXXI, 671-731.

- [32] Hook, Sidney (ed.) (1958), *Determinism and Freedom in the Age of Modern Science*, New York.
- [33] Iannaccone, Laurence (1998), Introduction to the Economics of Religion, *Journal of Economic Literature*, XXXVI, 1465-1496.
- [34] İbn-i al-Khojah, Muhammad al-Habib (2004), *Bayna 'Ilmayyi Usûl al-Fiqh wa Maqasid al-Shari'ah al-Islamiyyah: Commentary on Ibn 'Ashur's book Maqasid al-Shari'ah al-Islamiyyah*, Katar: Wizārah al-Awqāf wa al-Shu'ün al-Islāmiyyah.
- [35] İbn-i Aşur, Muhammed el-Tahir (2001), *Maqasid al-Shari'ah al-Islamiyyah*, Muhammad al-Tāhir al-Maysāwī (ed.), Ürdün: Dār al-Nafā'is, 2. baskı.
- [36] İbn-i Haldun, Abdurrahman (1958), *Muqaddimah: An Introduction to History*. Translated from the Arabic by Franz Rosenthal. 3 Cilt, New York: Princeton.
- [37] İbn-i Hazm (ö. 456/1064), *Al-Muhallā*, Beyrut: Al-Maktabah al-Tijārī, (n.d.).
- [38] İbn-i Kesir, Ebu'l-Fida İsmail (ö. 744/1373) (n.d.), *Tafsīr al-Qur'ān al-'Azīm*, Kahire: 'Isā al-Bābī al-Halabī.
- [39] İbn-i Māce (1952), *Sunan Ibn Mājah*, Kahire: 'Isā al-Bābī al-Halabī.
- [40] İbn-i Teymiye (1963), *Majmū' Fatāwā Shaykh al-Islām Ahmad Ibn Taymiyyah*, Riyad: Matābi' al-Riyadh, 1383 -1963, 'Abd al-Rahman al- 'Asimi (ed.).
- [41] İbn-i Teymiye (1967), *Al-Hisbah fī al-Islām*, 'Abd al-'Azīz Rabāh (ed.), Şam: Maktabah Dār al-Bayān.
- [42] İbn-i Teymiye (1986), *Minhajj al-Sunnah al-Nabawiyyah*, M. R. Salim (ed.), Riyad: Imam Muhammad Islamic University.
- [43] İkbāl, Muhammed (1954), *Pāyam-e-Mashriq*, Lahor: Shaykh Mubarak Ali.
- [44] İzzeddin Abdüsselam (ö. 660/1252) (n.d.), *Qawa'id al-Ahkam fi Masalih al-Anam*, Beyrut: Dar al-Ma'rifah.
- [45] İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (IRTI) (2007), *Framework for the Development of Microfinance Services*, Cidde: IRTI.
- [46] Friedman, Benjamin (2005), *Moral Consequences of Economic Growth*, New York: Knopf.
- [47] Kerry, Charles (1999), Does Growth Cause Happiness, or Does Happiness Cause Growth?, *Kyklos*, 52(1), 3-26.
- [48] Kurtubi, Muhammed bin Ahmed el- (ö. 671/1272), *Al-Jami' li Ahkam al-Qur'an*, Beyrut: Dar al-Kitab al- 'Arabi.
- [49] Kurtubi, Ebu Ömer İbn Abdülber el-Nemeri el- (ö. 463/1070) (1952), *Jami' Bayan al- 'Ilm wa Fadluhu*, Medine: al-Maktabah al- 'Ilmiyyah, (n.d.).

- [50] Lehrer, Evelyn ve Chiswick, Carmel (1993), Religion as a Determinant of Marital Stability, Demography, 30, 385-404.
- [51] Manser, Anthony (1966), Sartre: A Philosophic Study, Londra: Athlone Press.
- [52] Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali el- (1955), Adab al- Dunyâ wa al-Dîn, Mustafâ al-Saqqâ (ed.), Kahire: Muastafâ al- Bâbî al-Halabî.
- [53] Mevdudî, Seyyid Ebul A'la (1959), Islâm awr Jadîd Ma'âshî Nazariyyât, Lahor: Islamic Publications.
- [54] Morgenbesser, Sidney ve Walsh, James (ed.) (1962), Free Will, Englewood Cliffs.
- [55] Münziri, Abdülazîm el- (ö. 656/1258) (1986), Al-Tarhib wa al-Tarhib, Mustafa M. 'Amarah (ed.), Beyrut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- [56] Muslim, İmam (1955), Sahîh Müslim, Muhammad Fu'âd 'Abd al-Bâqî (ed.), Kahire: Isâ al-Bâbî al-Halabî.
- [57] Nedvi, Ali Ahmed en- (2000), Jamharah al-Qawa'id al-Fiqhiyyah fi al-Mu'amalat al-Maliyyah, Riyad: Sharikah al-Rajhi al-Masrafiyyah li al-Istithmar.
- [58] Nesai, İmam Ebu Abdurrahman İbn-i Şuayb en- (ö. 303/915) (1964), Sunan al-Nasâ'î al-Mujtabâ (el-Müctebâ), Kahire: Mustafâ al-Bâbî al-Halabî.
- [59] Oswald, Andrew (1997), Happiness and Economic Performance, Economic Journal, 107(445), 1815-31.
- [60] Qarafi, Shahabuddin Ahmad (ö. 684/1285) (1994), Al-Dhakhirah, M. Hijji (ed.), Beyrut: Dar al-Gharb al-Islami.
- [61] Razi, Fahreddin (ö. 606/1209) (n.d.), Al-Tafsir al-Kabir, Beyrut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi, 3. baskı.
- [62] Razi, Fahreddin (ö. 606/1209) (1997), Al-Mahsul fi 'Ilm Usul al-Fiqh, Jâbir Fayyâd al- 'Alwânî (ed.), Beyrut: Al-Risâlah.
- [63] Reysuni, Ahmad el- (1992), Al-Nazariyah al- Maqâsid 'Inda al-Imâm al-Shâtibî, Riyad: Al-Dâr al-'Alamiyyah lil Kitâb al-Islâmî, 2. baskı.
- [64] Sartre, Jean-Paul (1957), Being and Nothingness, Çeviren: Hazel Barnes, Londra: Methuen.
- [65] Serahsi, Şemseddin el- (ö. 483/1090) (n.d.), Kitâb al-Mabsût, Beyrut: Dâr al-Ma'rifah, özellikle el-Şeybani'nin "Kitâb al-Kasb", Cilt 30.
- [66] Sicistani, Ebu Davud (1952), Sunan Abû Dâwûd), Cairo: 'Isa al-Bâbî al-Halabî.
- [67] Stevenson, Leslie (1974), Seven Theories of Human Nature, Oxford: Clarendon Press.

- [68] Suyuti, Celaleddin el- (ö. 911/1505) (n.d.), Al-Jāmi' al-Saghīr, Kahire: 'Abd al-Hamīd Ahmad Hanafī.
- [69] Şatibi, Ebu İshak el- (ö. 790/1388), (n.d.), al-Muwāfaqāt fī Usūl al-Sharī'ah, Kahire: al-Maktabah al-Tijariyyah al-Kubrā.
- [70] Tantavi, Ali ve Naji el- (1959), Akhbāru 'Umar, Şam: Dār al-Fikr.
- [71] Tebrizi, Veliyyüddīn el- (1381/1966), Mishkāt al-Masābīh, M. Nāsir al-Dīn al-Albānī (ed.), Şam: al-Maktab al-Islāmī.
- [72] Tirmizi, Muhammed bin İsa (n.d.), Jami' al-Tirmidhi with commentary, Tuhfah al-Ahwadhi, Beyrut: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- [73] Toynbee, Arnold, J. (1958), A Study of History: Abridgement of Vols I-VI, Oxford University Press.
- [74] Wallace, John ve Williams, David (1997), "Religion and Adolescent, Health Compromising Behaviour," in: J.L. Schulenburg, J.L. Maggs ve K. Hurrelmar (ed.), Health Risks and Developmental Transitions During Adolescence, Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, s. 444-68.
- [75] Williams, Bernard (1985), Ethics and the Limits of Philosophy, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [76] Zahrah, Muhammad Abu (1957), Usul al-Fiqh, Kahire, s. 14-15.
- [77] Zarqa, Muhammad Anas (1980), "Islamic Economics: An Approach to Human Welfare", in: Khurshid Ahmad (ed.), Studies in Islamic Economics, Yeni Delhi: Amar Prakashan, s. 13-15.
- [78] Zarqa, Mustafa Ahmad (1996), Al-'Aql wa al-Fiqh fī al-Fahm al-Hadīth, Şam: Dār al-Qalam.

